

Luc 6. 4. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. Mar 4. 21. Luc 14. 5. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

VIDENS autem Iesus turbas ascendit in montem, & cum sedisset, accesserunt ad eum discipuli eius, & aperiens os suum dicebat eos, dicens: 3. Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum caelorum. 4. Beati mites: quoniam ipsi possidebunt terram. 5. Beati qui lugent: quoniam ipsi consolabuntur. 6. Beati qui esurunt, & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur. 7. Beati misericordes: quoniam ipsi misericordiam consequentur. 8. Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt. 9. Beati pacifici: quoniam filij Dei vocabuntur. 10. Beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam: quoniam ipsorum est regnum caelorum. 11. Beati estis, cum maledixerint vobis, & persecuti vos fuerint, & dixerint omne malum aduersus vos, mentientes propter me. 12. Gaude, & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis: sic enim persecuti sunt prophetae, qui fuerunt ante vos. 13. Vos estis sals terra. Quod si sal euenerit, in quo salietur: ad nihilum valet ultra, nisi ut mittatur foras, & conculcetur ab hominibus. 14. Vos estis lux mundi. Non potest civitas abscondi supra montem posita. 15. Neque accendunt lucernam, & ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus, qui in domo sunt. 16. Sic luceat lux vestra coram hominibus: ut videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in caelis est. 17. Nolite putare, quoniam veni solvere legem, aut prophetas: non veni solvere sed adimplere. 18. Amen quippe dico vobis, donec transeat caelum & terra, iota unum, aut unus apex non praeteribit a lege, donec omnia fiant. 19. Qui ergo soluerit unum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno caelorum: qui autem fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno caelorum. 20. Dico enim vobis, quia nisi abundauerit iustitia vestra plus quam Scribarum, & Pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum. 21. Audistis quia dictum est antiquis: Non occides, qui autem occiderit, reus erit iudicio. 22. Ego autem dico vobis: quia omnis, qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio. Qui autem dixerit fratri suo, ratas: reus erit concilio. Qui autem dixerit fatuus: reus erit gehennae ignis. 23. Si ergo offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquod aduersum te. 24. Relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo: & tunc veniens offers munus tuum. 25. Ego consentiens aduersario tuo cito dum es in via cum eo: ne forte tradat te aduersarius iudici, & iudex tradat te ministro: & in carcerem mittaris. Amen dico tibi, non exies inde, donec reddas novissimum quadrantem. 27. Audistis quia dictum est antiquis: Non machaberis. 28. Ego autem dico vobis: quia omnis, qui videt mulierem ad concupiscendam eam, iam machatus est eam in corde suo. 29. Quod si oculus tuus dexter scandalizat te: erue eum, & proiice abis: te: expedit enim tibi, ut pereat unus membrorum tuorum, quam totum corpus tuum mittatur in gehennam. 30. Esi dextra manus tua scandalizat te: absconde eam, & proiice abis: te: expedit enim tibi, ut pereat unus membrorum tuorum, quam totum corpus tuum eat in gehennam. 31. Dicitum est autem: Qui cumque dimiserit uxorem suam, dei est libellum repudiij. 32. Ego autem dico vobis: qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam mechari: & qui dimissam duxerit, adulterat. 33. Iterum audistis quia dictum est antiquis: Non perurabis: reddes autem Domino in iuramentum tuo. 34. Ego autem dico vobis, non iurare omnino neque per caelum, quia thronus Dei est: 35. neque per terram, quia scabellum est pedum eius: neque per Ierosolymam, quia civitas est magni regis. 36. neque per caput tuum iuraueris, quia non potes unum capillum album facere, aut nigrum. 37. Sit autem sermo vester, est, est: non, non: quod autem his abundantius est, a malo est. 38. Audistis: quia dictum est: Oculum pro oculo, & dentem pro dente. 39. Ego autem dico vobis, non resistere malo, sed si quis te percusserit in dexteram tuam maxillam tuam, praebellum: & alteram. 40. & ei, qui vult tecum iudicio contendere, & tunicaem tuam tollere, dimitte ei & pallium. 41. & quemcumque te angariauerit mille passus, vade cum illo & alia duo. 42. Qui petiit a te, da ei: & volenti mutuari a te, ne auertaris. 43. Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. 44. Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos: & orate pro persequentibus, & calumniantibus vos. 45. Vt sitis sicut patris vestri, qui in caelis est: qui solem suum oriri facit super bonos, & malos: & pluit super iustos, & iniustos. 46. Si enim diligit eos, qui vos diligunt, qua mercede habebitis? nonne & publicani hoc faciunt? 47. Est saluaturis fratres vestros tantum, quod apulus facitis: nonne & ethiopia hoc facit? 48. Estote ergo vos perfecti, sicut & pater caelestis perfectus est.

IN CAPVT V.

VIDENS autem Iesus turbas ascendit in montem, & cum sedisset, accesserunt ad eum discipuli eius, & aperiens os suum dicebat eos, dicens: 3. Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum caelorum. 4. Beati mites: quoniam ipsi possidebunt terram. 5. Beati qui lugent: quoniam ipsi consolabuntur. 6. Beati qui esurunt, & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur. 7. Beati misericordes: quoniam ipsi misericordiam consequentur. 8. Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt. 9. Beati pacifici: quoniam filij Dei vocabuntur. 10. Beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam: quoniam ipsorum est regnum caelorum. 11. Beati estis, cum maledixerint vobis, & persecuti vos fuerint, & dixerint omne malum aduersus vos, mentientes propter me. 12. Gaude, & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis: sic enim persecuti sunt prophetae, qui fuerunt ante vos. 13. Vos estis sals terra. Quod si sal euenerit, in quo salietur: ad nihilum valet ultra, nisi ut mittatur foras, & conculcetur ab hominibus. 14. Vos estis lux mundi. Non potest civitas abscondi supra montem posita. 15. Neque accendunt lucernam, & ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus, qui in domo sunt. 16. Sic luceat lux vestra coram hominibus: ut videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in caelis est. 17. Nolite putare, quoniam veni solvere legem, aut prophetas: non veni solvere sed adimplere. 18. Amen quippe dico vobis, donec transeat caelum & terra, iota unum, aut unus apex non praeteribit a lege, donec omnia fiant. 19. Qui ergo soluerit unum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno caelorum: qui autem fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno caelorum. 20. Dico enim vobis, quia nisi abundauerit iustitia vestra plus quam Scribarum, & Pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum. 21. Audistis quia dictum est antiquis: Non occides, qui autem occiderit, reus erit iudicio. 22. Ego autem dico vobis: quia omnis, qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio. Qui autem dixerit fratri suo, ratas: reus erit concilio. Qui autem dixerit fatuus: reus erit gehennae ignis. 23. Si ergo offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquod aduersum te. 24. Relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo: & tunc veniens offers munus tuum. 25. Ego consentiens aduersario tuo cito dum es in via cum eo: ne forte tradat te aduersarius iudici, & iudex tradat te ministro: & in carcerem mittaris. Amen dico tibi, non exies inde, donec reddas novissimum quadrantem. 27. Audistis quia dictum est antiquis: Non machaberis. 28. Ego autem dico vobis: quia omnis, qui videt mulierem ad concupiscendam eam, iam machatus est eam in corde suo. 29. Quod si oculus tuus dexter scandalizat te: erue eum, & proiice abis: te: expedit enim tibi, ut pereat unus membrorum tuorum, quam totum corpus tuum mittatur in gehennam. 30. Esi dextra manus tua scandalizat te: absconde eam, & proiice abis: te: expedit enim tibi, ut pereat unus membrorum tuorum, quam totum corpus tuum eat in gehennam. 31. Dicitum est autem: Qui cumque dimiserit uxorem suam, dei est libellum repudiij. 32. Ego autem dico vobis: qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam mechari: & qui dimissam duxerit, adulterat. 33. Iterum audistis quia dictum est antiquis: Non perurabis: reddes autem Domino in iuramentum tuo. 34. Ego autem dico vobis, non iurare omnino neque per caelum, quia thronus Dei est: 35. neque per terram, quia scabellum est pedum eius: neque per Ierosolymam, quia civitas est magni regis. 36. neque per caput tuum iuraueris, quia non potes unum capillum album facere, aut nigrum. 37. Sit autem sermo vester, est, est: non, non: quod autem his abundantius est, a malo est. 38. Audistis: quia dictum est: Oculum pro oculo, & dentem pro dente. 39. Ego autem dico vobis, non resistere malo, sed si quis te percusserit in dexteram tuam maxillam tuam, praebellum: & alteram. 40. & ei, qui vult tecum iudicio contendere, & tunicaem tuam tollere, dimitte ei & pallium. 41. & quemcumque te angariauerit mille passus, vade cum illo & alia duo. 42. Qui petiit a te, da ei: & volenti mutuari a te, ne auertaris. 43. Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. 44. Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos: & orate pro persequentibus, & calumniantibus vos. 45. Vt sitis sicut patris vestri, qui in caelis est: qui solem suum oriri facit super bonos, & malos: & pluit super iustos, & iniustos. 46. Si enim diligit eos, qui vos diligunt, qua mercede habebitis? nonne & publicani hoc faciunt? 47. Est saluaturis fratres vestros tantum, quod apulus facitis: nonne & ethiopia hoc facit? 48. Estote ergo vos perfecti, sicut & pater caelestis perfectus est.

descendisset: Matthaeus octo, ut vocant, beatitudines ab eo explicatas tradit, Lucas non nisi quatuor. Quibus rebus magis auctores adducti sunt, ut exquirant non eandem hic a Matthaeo, & illic a Luca concionem recentem, sed Christum, ut solus concionatoribus accideret, eadem in diuersis concionibus, vel additis, vel detractis paucis, repetiuisse. In qua sententia fuit Augustinus lib. 2. de consensu Evangel. cap. 19. & Auctor imperfecti, homil. 9. Chromatus in hic locum & Gregorius hom. 9. in Ezechiel. Alii eandem putant esse concionem, ut Tatianus in Harmonia, Hieronymus in commentariis, Chrysof. hom. 15. Origen. tractatum in Math. 24. Euthymius & Theophylactus in commentariis. Quorum propter...

rea iu.

rea iudicio probabiliorem esse sententiam, quia v. A. terque Evangelista haec rudines a Christo explicatas narrat, non quasi pauca quaedam praecpta ex aliqua superiore concione reperta sed quae situm concionis argumentum, in quo omnia eius consumpta sit oratio. Etiam quidem narrat, ut veterque paupertate exordium sumptisse dicat. Quod autem obicitur, multis eos rebus distendere: non est tam difficile solvere, quam videtur. Dicit quidem Lucas, Christum quidem causam in montem ascendisse: Matthaeus non dicit, ac non negat nec dicit qua occasione ascendit, sed quid ibi fecerit: nec quicquid fecit: sed quod ad suum pertinebat institutum. Iohannem autem eius erat agere de Christi doctrina: ideo orationem tacet, concionem exponit: eademque de causa Apostolorum electi non in praeteritum, de qua postea agit cap. 10. non in futuro, ut se ad monum. ord. in temporis. Ille difficilior est nodus, quod Matthaeus in monte, Lucas in capto hanc concionem habitum dicat. Sed in istis multis modis libro 2. de consensu Evangelistarum, cap. 19. soluitur ab Augustino. Fieri enim potest, ut Christus ascendit in montem, ut veterque Evangelista dicit, orandi causa, quod solus Lucas dicit, imbi- que Apostolos elegerit, videntem solus dicit, deinde descendit, quod Matthaeus tacet, Lucas dicit, & concionatus fuerit, ut veterque dicit, nisi quod Lucas campellrem locum expressit, Matthaeus suppressit. Quamquam hanc explicatio mihi parum verisimilis videtur, minus etiam altera quam assert, non descendisse penitus Christum de monte, sed ex summo montis saligio in aliquem eiusdem montis planum locum, quem Matthaeus montem, Lucas campum appellat: quia non videtur hanc concionem ad omnem, quae Christum sequebatur turbam, sed ad solos discipulos habitam esse: primum, quia materia ipsa postulat, ut ad solos discipulos habita credatur. Nec enim omnibus Christus Evangelicam perfectionem proponebat, sed turba dicebat: Penitentiam agite, cap. 17. & nisi penitentiam egeritis, omnes simul peribitis. Luc. 13. 3. 5. perfecti autem esse volentibus perfecta proponebat: sicut inquit perfectum esse, vade, vende omnia tua quae habes, & da pauperibus, & veni, sequere me. Math. 19. 21. Deinde, quia veterque Evangelista docet, Christum ad solos discipulos orationem conuertisse, Et cum sedisset, inquit Matthaeus, accesserunt ad eum discipuli eius, & aperiens os suum dicebat eos, dicens: Beati pauperes spiritu: Lucas vero, & ipse elevatis oculis in discipulos suos dicebat: Beati pauperes, & quia Christus vertit. 13. 14. solos discipulos alloquitur, vos estis sals terra, vos estis lux mundi. Vnde perspicuum est, hanc concionem non in campo, sed in monte habitam esse, in quem soli discipuli recessit turba cum Christo descendit, ut paulo post doceamus, nec esse ex Luca Matthaeum, sed ex Matthaeo Lucam interpretandum. Lucas ergo non de eadem in montem ascensione, de qua Matthaeus agit: sed de alia, quae deo ascendit, ut oraret, & Apostolos elegerit. Quod autem addit, postquam descendisset copiosam vnde multitudinem hominum secutam cum fuisse, & ipsum elevatis oculis in discipulos suos dixisse, Beati pauperes, non est intelligendum, statim & in loco campellri factum esse, sed longe post, & alio loco, id est in monte, in quem iterum ascendit, ut Matthaeus dicit, Lucas tacet, quia res non loca, & tempora coniungit. Quod autem Matthaeus octo, Lucas quatuor tantum refert beatitudines, loca est: nec enim propositum fuit Evangelistis omnia, sed summam omnium recensere. Itaque de hac ipsa concione, non solum Matthaeus quaedam narrat, quae Lucas praetermittit: sed quaedam etiam Matthaeus praetermittit: quae narrat Lucas, vtrius antitheta, Vt vobis dicitur, ut vobis quae videtis, ut vobis, qui statueratis esse, ut vobis benedixerim vobis homines.

Videntem autem Iesum Iesus in Graecis exemplaribus non legitur, neque Theophylactus, & Euthymius legunt, & quidem adeo est oratio cum copio. 4. postremo ubi de Christo agitur, copiositas: ut frustra addidit videri possit. Sed etiam Chrysofomus, Auctor imperfecti, Augustinus lib. 1. de serm. Domini in monte, & Bernardus sermone, 1. de omnibus sanctis legunt. Cum autem Evangelista dicit, Videntem autem Iesum turbas ascendit in montem, dubium non est, cur iam, cur in montem ascendit, significare voluisse, quod copiosam vidisset turbam. Cur autem propter turbam ascendit, incertum. Potuit enim propter turbam ascendere, id est, vicem in superiore doceret loco, ut Auctor operis imperfecti interpretatur, quasi dicit, videns tantam auditorum copiam, quod hinc commodum ad concionandum locum. Potuit etiam propter turbam ascendere, id est, ut turbam fugeret, ut expressit Augustinus lib. 1. de sermone Domini in monte, & Chrysof. homil. 17. Hieronymus in Comment. Euthymius Theophylactus. Leo in homil. de omnibus sanctis, & Bernardus, qui & illud obiter ait: triplex a turbis refugium Christum solium quare, dicitur, cap. 4. 1. in monte, Lucas 3. in monte hic, & infra cap. 14. 23. 15. 29. & 17. 1. de Marc. 13. & 6. 4. & 9. 2. & Luc. 6. 12. & 9. 28. & 23. 7. & Iohann. 6. 3. 15. & 8. 1. Atque hanc arbitror verum esse sententiam, quia ut paulo ante diximus, hanc concionem non ad turbam, sed ad discipulos habitam fuisse constat, & quia non solet Christus, cum turbam querit, sed cum fugit, in montem ascendere, ut ex Iohanne cap. 8. 6. 1. 15. & 8. 1. manifestum est. Auctor imperfecti & Chromatus aliam reddunt causam, ut hanc prophetiam impleteret, cap. 40. 9. Super montem excelsum ascendit, qui Evangelista in Sin. exaltat in salutandine vocem tuam, in qui evangelizavit in Ierusalem. Sed nec Evangelista eam causam, si veram exilumasset, silentio praeterisset, qui tam diligens in quaerendis & accommodandis ad Christum prophetiam esse solet: & alius est prophetae sensus: non enim iubet, veni montem reuera conscendat: sed verba loquatur, ut longe lateque Evangelii praedicationi exaudiri possit, ut eorum vox, qui de summis montium cacuminibus clamant, quia autem mons fuerit in quem tunc Christus ascendit, scire non possumus. Refert Hieronymus, Christum aliquos simplices exilumasse, fuisse montem Olivetum, non animaduertentes, Christum tunc in superiore fuisse Galilea, montem autem Olivetum Ierosolymae vicinum esse. Ipse Hieronymus probabile putat fuisse Thabor.

Ergo sedisset. Hieronymi & aliorum interpretationes, quia allegorice sunt, praetermitto. Quod autem Augustinus lib. 1. de ser. Domini in monte, adnotavit, sedere, ad magisterij pertinere dignitatem, quodque alii hoc loco tradiderunt, morem fuisse, sedendo docendi Math. 26. 55. Luc. 4. 20. & Iohann. 8. 2. dubium non est, nescio tamen an propterea hoc loco sederit Christus: cum prius sessisse dicatur, quam ad eum discipuli accessissent. Neque vero simile est, semper Christum sedendo docuisse. Nam cum in medio campo concionatus esset, non, ut opinor, sedebat.

Et aperiens os suum. Praetermissum anquam Quod si facilem hanc nodam, nisi omnes fere interpretati observassent, quod Christus os suum dicitur aperuisse, non solum non pleonasticum, sed aliud quid etiam esse mysterium. Mysterium autem quod sit, non omnes consentiunt. Augustinus lib. 1. de serm. domini in monte, & Gregorius lib. 3. in Job. cap. 5. significari putant Christum, qui prius prophetarum aperiebat ora, nunc tandem os suum aperuisse, id est, ipsum per se locutum esse, ut...

ait D.

in Dicitur Paulus Hebr. 11. Alii quodam modo
manibus id est verba factis opponi putant, et in
dicit Evangelista Christus ante exemplum, non
etiam verba decessisse. *Capit enim primum factum, de
decessisse. Ad. 11. Ita Chrysostomus, Euthymius
& Theophylactus exponunt. Alii longum fuisse
sermonem iudicari oris aperiunt dicunt, quod
etiam Augustinus probat. Alii res magnas dissi-
feruntque dimittunt, sic enim dicitur esse *aperit et
sua. v. 1. dicitur Evangelista, aperit abyssum om-
nia scientie, & sapientie suae. S. Hieron. & Strabus.*
Alii simplicem esse putant Hebraismum, quasi
dicitur exortus esse loqui. Hebraeis enim aperire os,
est loqui incipere. Ego aliquam hoc loco maiorem
vni arbitror inesse. Igitur, vt multa alia pra-
termittam, quae apud Hebraeos hae praesens signifi-
cat, tantum dicam quae ad rem maxime videtur
pertinere. *Os aperire, est aliquid libere &
clara voce loqui, Ezechiel capit. 29. ver. 11. in die
illo palliabit eorum Dominus Israel, & tibi dabo apertum
os in medio eorum. & sciam, quia ego Dominus, Ec-
clesiasticus 35. In medio Ecclesia aperta est os, id est,
eorum omnibus libere loqueretur, loqueretur in
confessu regum & non confundetur, Psalm.
110. 46. Hic modo Christum os aperuisse, verum
etiam factum non est. Quis enim dubitabit eum li-
bere locutum, nisi significare Evangelista vo-
luerit, non scribarum & Phariseorum more,
sed libere & tanquam potestatem habentem do-
cuisse. vt infra capit. 7. 29. sed hic factus melius
conueniret, si Christus hanc conuentionem non ad
solum discipulos, sed ad promiscuam multitudinem
habuisset. Aliquando aperire os, est positum
dicitur, quia quae silentium in verba prorumpere,
vt Iob. 31. Post haec aperuit labia sua, & ma-
laxit dicitur, & locutus est, per os dicitur. Antea enim
dicitur factus: *hominibus non peccauit lob labia
sua, neque sinitum quid contra Deum locutus est: capit.
u. 21. Sic mihi videtur Christus hoc loco os
suum aperuisse, non quod ante locutus, aut etiam
conuocatus non esset: sed quod nonquam ante
sublime illam de Evangelica perfectione doc-
trina proposuisset. Tunc ergo aperuit os suum,
id est, diuina mysteria, vt ait Hilarius, quae ante
tacuerat, patefecit: sicut magnus ille apud Ciceronem
Orator Brutus, cum multa de Oratore per-
fecto dicitur, videtur ad extremum percubum,
& auditoris natus idoneos, *Dicitur, inquit, quod
semper tacuit, semperque tacitum putauit: mihi quoque
optime dicitur, quia id facillime facere possunt, nisi
initio dicendi contentiosum, prae impudentes videntur.****

3. Beati. Exorditur Christus ab eo, quod
magna expectat, sicut David, auris, qui eius in
vnum volumem psalmos colligauit: *Beati vir qui
non abiit in sepulchro impiorum. Psalm. 111. Beati-
tudinem enim non solum nemo non appetit: sed nemo
quicquam, nisi propter eam appetit. Beatos vero
Christus in hac tota conuentione vocat, non eos qui
reiam ipsa, sed qui spe beati sumus, & qui per gra-
tiam, quibus ad beatitudinem iur, ascendunt. Nec
beati dicuntur, quod certi sint ad beatitudinem
se perueniuros, sed quod recta ad eam incedant
via, & nisi quod vitam vitam perueniuri sint.
Vno verbo beati pauperes appellentur, quantum
ex parte pauperum est, quia ad eundem ad beati-
tudinem, vt ait Gregorius, tenes & expediti sunt,
potest tamen moribus, potest aliquid peccatum
currentes impedire. Nec desiderare in interprete
prudens debet loqui, vt plura hoc loco de beati-
tudine dicitur, imitat ab schola.*

Pauperes spiritus. Pauperes spiritus maior pars au-
dientium interpretatur, Hilarius, can. 4. Chrysostomus, in Math. 15. Auctor imperfe-
cti hominis, 9. Ambrosius lib. 5. in Lucam, Augustinus lib. 1. de

ferm. Domini in monte, Gregorius Nyssenus lib.
de Beatitude. Eusebius hieron. 66. Leon
homili. de omnibus sanctis. Gregorius magnus lib.
36. in Iob, cap. 20. Inaque quoniam facultatibus di-
uites, modo humiles sine, pauperes spiritus vocari
putant. Alii, pauperes spiritus esse dicunt eos, qui
sine pauperes, huc diuites sint, non habent tamen
diuites addidit animam, nec illi cor ipsorum,
vbi thesaurus ipsorum est, vt saepe etiam Augu-
stinus exponit. Alii reuera pauperes, qui opes
non habent, significari sentiunt, vt Tertullianus
lib. aduersus Marcionem, capit. 4. Cyprianus
lib. de quodam abusionibus, Hieronymus in
Commentariis. Nec mihi dubium est, quin vere
pauperes significent, & quia nomen *spiritus*, quo
vtriusque Evangelista, non solum pauperes sed, quod
amplius quiddam est, mendicos significat, quem-
admodum Tertullianus vendendum putauit: &
quasi huiusmodi paulo infra verifico quarto di-
cit, *Beati mites: & quia illa regnum celorum, qua
si pauperibus opes promittuntur, & quia Lucas
veros illos diuites, non superbos opposit, Vt in-
quit, *verba diuitibus, capit. 6. 24. Cur autem addat
spiritus, varia opinio. Qui humiles intelligunt, id-
co additum putant, vt non vera pauperes, sed hu-
milias, quae paupertas spiritus est, significetur. Alii
etiam, vt non qualibet etiam vera paupertas, sed
voluntaria paupertas declaratur. Paupertas enim
coacta, virtus non est, sed miseria. Hanc ego
veram arbitror esse sententiam. Spiritum enim
saepe pro voluntate poni animaduertit, vt Matthaei
capit. 26. 47. & Marc. capit. 14. 3. spiritus quidem prom-
ittitur, hanc autem infirmitatem, Roman. 11. 9. *Cursero in
spiritu, id est, in animo, in Corin. 7. 34. vult
Paulus virginem esse sanctam, non solum corpore
sed etiam spiritu, id est, castam & factam, & volun-
tate. Eusebius monet, capit. 43. vt solliciti sint, serua-
re vnam spiritum in vinculo pacis, id est, voluntatem,
animorumque concordiam. Nec omnem
voluntariam paupertatem significari putandum
est, sed eam, quae propter regnum celorum, aut
sponte suscipitur, aut patienter toleratur. Inque
Basilianis breuioribus regulis interrog. 205. *Pauperes
spiritus, id est, qui propter spiritum interuenit, Pauper
spiritus est, qui vendit omnia quae habet,
& dat pauperibus, vt pauper ex modis pauperem
ex modis sequatur Christum. Atque hic primus
Evangelice paupertatis est gradus. Secundus
eorum qui non quidem vendiderunt, sed ne Chris-
tum amitterent, amiserunt. Tertius eorum,
qui bona sua non profus amiserunt, sed vt
Christum Ecclesiamque Catholicam sequerentur,
deseruerunt. Quales multos nunc habet
Anglia peregrina regionibus exulantes, & pauperem
trahentes vitam, quia signum beatus accipere no-
luerunt. Quartus eorum, qui cum diuites malis
artibus esse possint, timore tamen Dei peritura
opibus anteposcentes, pauperes esse malunt, & il-
lud dicunt, Tob. 4. 23. *pauperem quidem vitam
gerimus: sed multa bona habebimus, si timerimus Deum,
& reuerentiam ab omni peccato, & secretum be-
ne. Quintus eorum, qui nec solum, nec possunt, nec
volum diuites esse, panem à Deo petentes quoti-
dianum, & habentes victum & vestium, hinc con-
tenti sunt. Sextus eorum, qui vellent, si possent,
sine cuiusquam iniuria diuites fieri, sed cum non
possint, a quo propter Christum animo pauper-
tatem ferunt. Quartus Ambrosius lib. in Lu-
cam 6. cur Christus pauperes beatos appellet, cum
& pauperes, & diuites res sint indifferentes quae
natura sua nec bonae, nec male sint. Responso est,
Christum non de paupertate natura sua conside-
rata, sed de paupertate spiritus, quam declarauit
cum disputaret. At cur ab ea exortus est Christus,
cum autem se virtus non sit, aut non maxima cer-
te virtutum? Nolo de virtutum comparatione
disputare.*****

differe. & cum aliarum inuidia paupertatem ex-
tollere. Tantum dico voluisse Christum reet
firmam, & expectatissimam ad caelum viam ostende-
re. Nihil autem est, quod magis quam diuitias
intra inpediat. Impossibile enim est diuitem intra-
re in regnum celorum: propterea Christum pau-
peratam primo loco posuisset.

Quoniam ipsorum est regnum celorum. Qui regno
celorum hic pro Evangelii praedicatione sum-
mat, quod pauperibus potissimum Evangelium
praedicatur, vt Christus ait Matthaei vndeimo, 5.
pauperes euangelizantur, & Isai. 61. vt Hebraei legunt,
Euangelizate re pauperibus misit me: non animaduertit
regnum celorum, tanquam paupertati diuitias op-
poni, sicut in sequentibus semper contraria contra-
ria opponuntur: *Beati qui lugent, quoniam ipsi con-
solabuntur: Beati qui esuriunt, quoniam ipsi saturabun-
tur.*

4. Beati mites. Hic est apud Graecos versus quintus,
quae autem versus quinto dicitur, *Beati qui
lugent, ponuntur hoc loco. Et quidem Leo auctor
Latinus homo de omnibus sanctis, Graecorum mo-
re legit, vt non temere videri possit, verba in
Latinis codicibus pro amanuensis fuisse transposita.
Mites dicitur, qui humiles sunt & mansueti, Chri-
stusque similes, Matth. 11. 29. *Discite à me, quia mitis
sum, & humilis corde: itaque non possunt non esse: bea-
ti, Basilii in Regulis breuior. inter. 191. Qui non red-
dunt malum pro malo, sed vincunt in bono ma-
lum, Rom. 12. 17. 18.**

Quoniam ipsi possidebunt terram. Gr. *κατακληρονομη-
sunt hereditatem possidebunt. Quam autem terram intel-
ligat, non satis constat. Alii istam, in qua viuimus, ter-
ram interpretantur, in Chrysost. ho. in Matt. 15. Au-
lib. 1. de ser. Domini in monte, Euth. & Theophylac-
tus. Solere enim Christum non modo caelestia &
futura, sed etiam terrena & praesentia bona pol-
liceri, vt Matthaeus 6. 33. *Quaerite primum regnum Dei,
& iustitiam eius, & haec omnia adicientur vobis. & Marc.
10. 19. 30. Amen dico vobis, nemo est, qui reliquerit domum,
aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios,
aut agros propter me, & propter Evangelium, qui non ac-
cipiat centes tantum tunc, in tempore hoc, domos, & fra-
tres, & sorores, & matres, & agros cum persecutionibus, &
in saeculo futuro vitam eternam. Alij per terram, caeli
intelligunt, quae terra videntur vocari solet, Psal. 118.
& 141. 6. Sic Origen homil. 26. in Num. Basilii-
us in comment. in Psal. 37. Cyrillus in capit. Isai. 58.
Auctor imper. homil. 9. Gregor. Nyssenus in lib. de
Beatitude. Hieronymus in hunc locum. Quo-
rum ego sententia magis accedo, & quia in tam se-
ria conuentione vero simile non est, eam Christum pro-
mississe terram, qui despicendam docebat, & quia
in aliis beatitudinibus nihil eum terreni videremus
polliceri, & quia sententia vera non esset: nec enim
solent mites terram hanc possidere: sed de eius po-
tius possessione deturbati. At neq. domos & agros
possidere solent, qui propter Evangelium domos
agrolque reliquerunt, & in Christum illis Mar. 10. 30.
etiam in hoc mundo pollicetur. Respondeo illic
Christum non domos & agros, sed spiritualia dona,
quae domibus & agris meliora sunt, polliceri. Cur
ergo domos & agros appellat: vt domibus & agris
sponte relicto opponeret. Quod hoc loco, eum
terram ante non nominauerit, dicitur non potest.
Cur igitur terram potius quam caelum appellauit?
Primum, varietatis causa, quia iam prius caelum
appellauerat, *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum
est regnum celorum.* Deinde, vt terrenae, vt ita di-
cam, terrae, caelestem opponeret, doceretque, mites,
qui huius terrae possessione excludi solent, aliam
meliozem possessuros terram, sicut D. Paulus & Apo-
stolus Ioannes caelum Ierusalem appellare solet, vt
terrenae Ierusalem opponant, cuius habitatione
Iudaei maxime gloriabantur, Gal. 4. 26. Hebraeo-
rum duodecimo, vigesimo secundo, Apocalypsis**

tertio, duodecimo, & vigesimo primo, secundo & de-
cimo. Nescio etiam, an ad terram Chanaan Chris-
tus alludere voluerit, in quam cum omnes con-
derent Hebraei, non nisi pauci mites & patientes in-
gressi sunt.

5. Beati qui lugent. Non omnes, qui lugent, bea-
tos esse manifestum est. Itaque merito quari po-
test, quos lugentes, beatos appellet. Quidam eos
dicunt, qui peccata sua lugent, vt Chrysostomus
homil. 15. Ambrosius lib. 6. in Lucam & Cyrillus
lib. 5. in Isaiam, & Hilarius can. 4. Alij, qui vel
sua vel aliena, sicut Christus luxit Ierusalem, Luc. 19.
41. & vt Samuel luxit Saul, 1. Reg. 16. 1. Auctor im-
perfecti homil. 9. Hieronymus in Comment. &
Leo in homil. de omnibus sanctis. Alij, qui earum
rerum amissione lugent. Augustinus lib. 1. de ferm.
Domini in monte, & Gregorius Nyssenus in lib.
de Beat. Potest sensus esse, vt lugentes Christus ap-
pelleret eos, qui propter regnum celorum oppres-
si lugent, quod alius verbis dicit vt 10. beati, qui
persecutionem patiuntur propter iustitiam. Omnes enim
qui pie volunt vivere in Christo, persecutionem patien-
tur, 2. ad Timoth. 3. 12. Vnde inquit Christus plera-
bitis & flebitis, mandus autem gaudebit. Et tu sum,
In mundo pressuram habebitis, Ioann. 16. 33. Gloriamur
ait Dominus Paulus, in tribulationibus, scientes quod tri-
bulatio patientiam operatur: patientiam autem probatio-
nem: probatio autem spem: spes autem non confundit.
Rom. 5. 3. 4. Hunc autem esse sentem, intelligitur
ex Luca. 6. 25. vbi lugentibus ridentes, quasi op-
pressis proflores, victis victores opponit, & in-
quit, *vobis qui ridetis nunc, quia lugentibus & flebi-
tis.*

Quia ipsi consolabuntur. Gaudebunt, ridebunt.
Graece, *κατακληρονομησονται*, consolationem accipient, vt
Augustinus aliquando verit. Noster interpres, vt
verbum vnum Graecum vno altero Latino red-
deret, praeter Latini sermonis consuetudinem
locutus est. Hoc est quod Christus dixit Ioann. 16.
20. *Plorabitis & flebitis vos, mundus autem gaudebit:
sed tristitia vestra vertetur in gaudium, & Ioannis A-
pocalyp. cap. 7. 17. Absurget Deus omnem lacrymam
ab oculis eorum, & 21. 4. & mors ultra non erit, neque lu-
ctus neque dolor erit ultra.*

6. Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam. Luc. capit.
6. 21. absolute dicit, *Beati, qui nunc esuriunt, quia futura
bitimini. Matthaeus iustitiam, addens sententiam, non
vt plerique putant, explicauit: sed longe distictio-
rem reddidit. Ex hoc enim verbo anam om-
nes interpretes acceperunt, vt hunc locum de si-
ti, id est, ardenti desiderio consequenda iustitia
intelligendum putarent. Ambrosius lib. 6. in Luc.
Hieronymus in Comment. Chrysostomus ho. 15.
Auctor imperf. hom. 9. Augustinus lib. 1. de ferm.
Domini in monte, Hilarius can. 4. Leo ho. de omni-
bus sanctis, Gregorius Nyssenus lib. 1. de omnibus
sanctis, Euthymius & Theophylactus in Comment.
videturque eorum fauere Scripturae sententiae, quae
per sitim vehemens solet desiderium significare,
Psalm. 41. 2. 3. *Quem admodum desiderat ceruus ad fon-
tes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit
anima mea ad Deum fontem vitam, & Psal. 26. 2. Siti-
uit te anima mea. Eccles. 12. 29. Qui bibunt me, adhuc
sitiunt. Isai. 55. 1. Omnes sitientes venite ad aquas.* Hos
auctores totae tantos & honesti & tutum est sequi:
sed mihi si liceat secundum eos meam dicere sen-
tentiam, fateor probabilius videri, Christum non
de metaphora, sed de vera fame, siquae loqui:
& quia & si vehemens desiderium videri, sitim
licet appellatur, famem tamen, quantum equi-
dem mecum, nusquam appellatur. Hic autem non
solum, qui situnt, sed etiam qui esuriunt, bea-
tos Christus pronuntiat. Deinde, quia Christus hoc
loco non agit nisi de certis quibusdam & priuatis
virtutibus, quae maius, quam videntur adiuuantur*

Marcius fa-
le infamatus
& comitibus
sumat.

ligna nemorum, quae sunt inter ligna sylvarum? Nun-
quid tollitur de ea lignum, vt fiat opus? aut fabricabi-
tur de ea paxillus, vt debeat ex eo quodcumque vas.
Ecce lignum datum est in escam. Quod illic de vine, hic de
fale dicitur. Vtriusque sententiae summa est, dege-
neres doctores, quales imprimis heretici sunt, ad
nihilum vitra quaequam valere, nisi vt pomas luant,
nisi vt conculcentur, nisi vt crementur. Peiores etiã
sunt infamatiua, quam ipse aridum farmentum, heretici
cimitibus, vt ait Augustinus, similes sunt. Vni mot-
dent, mortui solent.

In cap. 18.
Matth.

14. Vos estis lux mundi. Qui vnuerfum mundum
doctrina, & exemplo debet illuminare. Nullos
bonos preter vos, mundus habet magistros. Quam
vni habere diximus superiore versu nomen terre,
eam hoc loco mundi nomen habet, vt iudeo au-
tores Chrysolomus, & Theophylactus observa-
uerunt. Quod autem auctor operis inperfecti ad-
notauit, Apostolos soli comparari respectu Iudaeo-
rum: luci vero respectu gentium, quod Iudaeos
veritatem iam cognoscentes in eodem statu con-
seruare debent, quod proprium est salis: Gen-
tilibus autem docere, quod proprium est lucis, ve-
reor ne & nimis argumt sit, & non satis verum.
Probabilius, voluisse Christum, tribus similitudi-
nibus salis, lucis & ciuitatis, rem vnam eandem-
que declarare. Hanc enim Syrorum, quorum ve-
tebatur lingua, consuetudinem fuisse ab hi Hiero-
nymus admonuit. Itaque non hoc tantum loco,
sed multis quoque aliis videmus Christum, vt
eandem rem exprimat, multis similitudines a-
lias super alias accumulare, cuius rei exempla vi-
num caput Matthaei decimo tertio, multa suppe-
ditabit. Illud obseruandum, solum Christum ve-
ram esse lucem, quae illuminat omnem hominem
uentientem in hunc mundum Ioannis primo, nono,
& Ioan. 3. 19. Lux venit in mundum, & dilexerunt ho-
mines magis tenebras, quam lucem, & Ioan. 1. 9.
Ego sum lux mundi: qui sequitur me, non ambulat in
tenebris, & capite nono, quinto. Quam diu sum in
mundo, & quid volo, & capite duodecimo, 35. Ambula-
re, dum lucem habetis, & versulo trigesimo sexto. Dum
lucem habetis, creditis in lucem. Lux autem vera dicitur
Christus, quia summam & ex seipso lucem ha-
bet: cum quo, si non modo Apostoli, ceterique vi-
ri sancti atque doctores: sed ille quoque Baptis-
ta Ioannes, quod inter natos mulierum maior
non surrexit, comparatur: vere alter Ioannes di-
cit. Non erat ille lux, sed vt testimonium perhiberet de lu-
mine. Et tamen de eodem illo Ioanne ille idem Io-
annes scribit capite quinto, trigesimo quinto, Ille
erat lucerna ardens, & lucens: Sicut hoc loco Apo-
stolus appellatur. Omnes etiam Christiani lux vo-
cari solent. Philip. 2. 15. vt sita sine querela, & simpli-
citer filii Dei, sine reprehensione in medio nationis praua,
& peruersa, inter quos lucere sicut lucerna in mundo,
& Ephesiorum quinto, octauo. Erat enim aliquan-
do tenebra, nunc autem lux in Domino sicut filius lucis am-
bulat, & 2. Thessal. 5. 5. omnes autem filii lucis estis, & si-
ly diei, non sumus noctis, neque tenebrarum. Christus lux
natura sua: alii eius beneficio, quia ab eo illuminati
sunt: Christus, quia non solum extrinsecus doctrine,
exemploque illuminat omnem hominem uenien-
tem in hunc mundum, sed etiam per gratiam intrin-
secus: Apostoli quoque extrinsecus non solum exemplo,
sed et a doctrina: Christiani qui exemplo alius lucet.

cap. 18.

Non potest ciuitas abscondi. Deest prima pars simi-
litudinis, vos estis ciuitas, aut similes ciuitati supra
montem posita. Per montes solere Prophetas, & Apo-
stolos significari multis Hieronymus locis obser-
uauit, quia editio in Ecclesia loco posita ab omnibus
confpicitur. Significatur etiam per turres, vt ait
Auctor operis imperfecti. Fiat pax in virtute tua, &
abundantia in turbibus tuis. Psal. 127. 7. Quam quã
hic sentis in vniuersis, & literalis alius. Eadem ratio-
ne hic ciuitas, aut potius vrbi comparatur.

A Non potest. Illa non potest vos non debetis. Non
enim monet eos, vt bene viuunt, ne quem offenderit,
quod eorum exemplum, quod fere supra montem
sita latere non possit: sed exhortatur ne lateant, vt
paulo post apparebit.

16. Neque accendat lucernam, & ponat eam sub
medio. Quid verba significant, manifestum est:
quoslibet dicta, d. fidei. Hieronymus, propterea
Christum dixisse putat, vt Apostoli fiduciam ad
libere predicandum Evangelium, & animum ad-
deret: quemadmodum si pugilem exhortaret, vt
strenue & fortiter pugnaret: omnium enim oculos
in eum esse conuersos. Alii monere eos voluisse,
vt caute viverent: ne quid facerent, quod quem-
quam posse offendere: non enim vrbem supra
montem sitam latere posse: nec eos similes esse lu-
cernae sub medio, sed supra candelabrum posita,
(nec enim sub medio poni solent) quae non possit
non ab omnibus videri, quemadmodum Phi-
lippenses Diuus Paulus admonuit capite secundo,
15. vt essent sine querela, & reprehensione in medio nationis
praua, atque peruersa. Inter quos luceret sicut lucerna
in mundo: & Petrus 1. epistolae cap. 3. 6. cum mode-
estia & timore conscientiam habentes bonam, vt in eo
quod detrahunt vobis, confundantur qui calumniantur
vram bonam in Christo conuersionem. Ad hunc
modum Chrysolomus, & Theophylactus expo-
nunt. Vera mihi ratio, cur hoc Christus dixerit, vi-
detur esse: vt Apostolos exhortaretur, vt graui-
ter, & verbis, & exemplo luceret, ne labori parcerent.
Propterea fecit eas turres lucernam, accen-
dente, id est, Apostolos conuictis esse: propterea su-
pra alios tanquam vrbes supra montem, posuisse,
vt appareant vt luceant, vt doceant non lateant.
Nec enim vrbs supra montem adificatur, vt non
videatur, sed vt non videri non possit: ne accen-
ditur lucerna, vt sub medio abscondatur: sed vt
supra candelabrum posita, & luceat omnibus, &
cernatur ab omnibus eadem profusa sententia qua
eibi Christus dicit: Ignem veni mittere in terram,
& quid volo, & quid accendatur. Lucet 12. 49. & quia
Diuus Paulus in thesauro exhortatur 2. Timothi.
4. 2. Predica verbum, in qua oportet, imperturbate, argute,
obscure, in quibus omni patientia, & doctrina. Con-
firmant hanc rationem verba quae sequuntur. Sic
lucet lux vestra coram hominibus. Quod autem di-
cit, & postea eam sub medio, hanc aliam eam causam
sub medio potius, quam sub alia re dixisse tribu-
tor, nisi quia modus res erat opta, vt sub eo lu-
cerna conderetur. Itaque Lucas, capite octauo, de-
cimo sexto, paulo aliter dixit, nemo autem lucernam
accendens operit eam vase, aut subint lectum ponit. Vnde
de latine apparet Hieronimi & Augustini interpreta-
tiones, qui in medio aliquid putant esse mysterium,
quasi Apostoli largiter & sine mensura suam
deberent doctrinam imperitari, a iudicis esse, non li-
teret.

C 17. Sic lucet lux vestra coram hominibus, vt vident
opera vestra bona. Contrarium videtur Christi alii
b. docere, infra cap. 6. 12. 5. Attendite ne iustitiam ves-
tram faciatis coram hominibus, & alia in hanc senten-
tiam eodem loco multa Facilis est, vt hoc lo-
co non eandem: sed consequentiam significare, vt
Ioan. 9. 39. & 1. Corinth. 11. 19. Chrysolomus homi-
10. in epistolam ad Romanos, & homil. 27. 10. 1.
ad Corinth. & homil. in illud Pauli dictum, oportet
hereses esse, & Damasceus, ad Ioseph Græci Theologi
solent dicere non esse aduersus, sed inuicem. Non
enim inbet eos propterea bene agere, vt homi-
nibus videantur, quod capite 6. heni vt fatetur, ita vi-
uere, vt quisquis eorum actiones considerauerit, glo-
rificet non ipsos, sed patrem, qui in caelis est, cuius est
gratia, vt bene viuat, quod & fieri non vetat. Quod
ergo an non licet aliquid ab aliquo boni agere, vt ab
hominibus videretur, quod facturus aliqui non esse
licet, si modo non propter te, sed propter Deum vi-
deri

E

109

deri velle. Licet eo fine, sed non ultimo, bene age-
re. Licet eo peruenire, sed non ibi stare. Ad glori-
am Deum tendendum est animus, qui antequam ad
Deum perueniat stetit, non stetit, sed cecidit. Qui
ab omnibus bene agere videri vult, non vt ipse, sed
vt pater qui in caelis est, glorificetur, non vt se, sed De-
um videri vult. Nemo enim, vt videatur, sed vt vi-
sus aliquod consequatur gloriae, videri cupit. Sian-
tam gloriam non querit, aut non sibi, sed Deo
querit, etiam videri cupit, videri non cupit. Hoc
sensu Petrus 1. epistolae cap. 2. 12. Christianos bene
uidentes vult ad Gentibus velle videri, Conuersa-
tionem vestram inter gentes habentes bonam, vt in ea,
quod detrahant de vobis, tanquam de malleolaribus,
ex bonis operibus vni considerantes glorificent Deum in
die visitationis. Hoc sensu videtur etiam mihi dixisse
Christum. Sic lucet lux vestra coram hominibus, vt
deant opera vestra bona, quo loco, vt non solum euenit
& consequentiam, sed hanc etiam causam significat.
Lucerna enim Apostolos comparauit. Lucerna autem
eo animo accenditur, vt videatur. Sed vt diximus,
non ibi Christus misit, porro progredimur, glorificari patrem vestram, qui in caelis est.

18. Nolite perire, quoniam veni solvere legem. Pri-
mum videremus, quorsum hoc nunc Christus di-
cantur, quomodo quod superius. Ista sententia co-
hæret. Plerique putant, id eo hoc Christum addidisse,
quod iam tum ad Iudeos accitaretur, quasi legem
solueret, aut quod se ferre accusatum si liceret:
quod videmus Matthaei septimo, vigesimo nono, &
decimo quinto, nono, & Ioannis nono, decimo se-
xto euenisse. Alii, quia ad perfectiorem legis in-
terpretationem transitionem faciebat, monere vo-
luisse, vt vel eo in eis gerere se non venisse, vt le-
gem solueret: sed vt impleteret, id est, vt magis astrin-
geret & magis ad mentem legislatoris interpretare-
tur. Iudæi, inquit, quia dicitur est antiqui, ego autem
duo vobis. Ita Chrysolomus & Theophylactus. Ve-
ram mihi videtur causam, quibus fuit Auctor o-
peris imperfecti homilia 10. ter p. 5. Dixerat Apo-
stolus Christus, Veni solvere legem, & Sic lucet lux
vestra coram hominibus, quod est vita vniuersi, & de do-
ctrina intelligendum esse diximus: docet tunc eor-
sum exemplo, quomodo viuere, & docere debeant,
debet esse legem melius seruare, quam hæcenus
seruata esse: melius interpretari, quam Scribae, &
Pharisaei interpretarentur, ne existimarent, licere
sibi, quod Christi, id est ipsius legislatoris discipuli
essent, legem violare, sicut solent qui ex familia prin-
cipi sunt, omnibus pæne legibus soluti esse. Ego
ipse qui legem condidi, non veni vt soluerem le-
gem, sed vt adimplerem, & nisi abundauerit in ista ve-
stra plusquam Scribarum & Pharisæorum non intrabitis
in regnum celorum. Si cetera sententia conse-
quitur. Nunc de verborum sensu disputandum.
Quomodo Christus dicit se non venisse, vt legem
solueret, sed vt adimpleret, cum re ipsa soluerit, &
aboleret? Nam lex & Propheta vsque ad Ioannem
Baptistam, Matthaei vndecimo, decimo tertio, &
translato sacerdotio necessarium fuit, & legis translatio-
nem fieri, Hebræorum septimo, duodecimo. Adeo quæ
Christus non habet proficit Galat. 3. 2. Qui respondent, id
dixit se Christum se non venisse, vt legem sol-
ueret: quia etiam si solutus erat, non per se, sed per
Apostolos, quod iam dictum suum in eolum soluta
erat, quemadmodum dixit se non venisse, nisi
ad eos, quæ perierant domum Israel, Matthaei decimo
quinto, vigesimo quarto. non quod non propter
alias etiam venisset, sed quod alias non per se, sed
per Apostolos vult ad finem adducturus esset: ij,
inquit, non videntur animo dextere, quorsus
Christus hoc dixerit. Vult enim, vt paulo ante di-
ximus, Apostolos exhortari, vt legem perfecte ser-
uent, quemadmodum ipse non uenit at, vt legem
solueret, sed vt adimpleret. Eodem ergo modo

Matth. 5. 18.

Quam
coram
hominibus
videretur
quod
facturus
aliqui
non
esset
licet,

quo ipse seruauit, Apostolos seruare voluit, eo mo-
do quo abrogare voluit, non per Apostolos, sed per
se ipsum abrogauit. Verus igitur sensus est, Christi
venisse, non vt legem solueret, sed adimpleret. Pri-
mum, quia quamdiu lex vigere debet, ipse eam li-
cet nulla Deus lege teneretur, diligentiissime ser-
uauit, & vt Apostoli seruarent, curam habuit, & ipse, &
Apostoli circumcisi sunt, ascendunt quotannis ad
diem festum Ioan. 7. 8. Pascha celebrant, Marc. 14. 12.
Quod enim accusatur, quod sabbata non seruet, q
eius discipuli in sabbato spicas vellunt, Math. 12. 2.
quod manus præfieri non lauent, Math. 15. 2. calu-
rnia erat Pharisæorum, legem non ad legulato-
ris mentem, sed ad suam voluntatem & traditi-
ones interpretantur, vt in eodem loco Christus coar-
guit. Secundo, legem dicitur non soluisse, sed adim-
plisse, quia bene interpretando proficit. Cum enim
dixisset, Non veni legem solvere, sed adimplere, quod de-
clarare volens, quomodo impleret, addidit feruio-
res istar legis interpretationes. Audistis, quia dictum
est, antiqui, ego autem dico vobis. Ita Gregorius Nysse-
nus, aduersus Iudæos, & Euthymius & Theophy-
lactus in Commentariis. Tertio, legem impliuit,
quia gratiam, per quam impleri posset, nobis attulit.
Prius enim, vt solet Augustinus dicere, iubebat, sed
non inuabat. Post Christi aduentum & iubeat, & iu-
uat. Ante corpus erat graue, sine anima pondus,
Christus gratiam, & Spiritum quasi animam indi-
dit, qua mouetur, & agit. Lex enim per Moysen data
est, gratia autem per Iesum Christum facta est, Ioannis
primo, decimo septimo. Sic Augustinus libro deci-
mo septimo, contra Faustulum capite quinto, & libro
decimo nono, capite septimo, & Chrysolomus ho-
milia decimasexta. Quarto, quia in legem pro-
missa erant, exhibuit: quæ ceremonias, & figura-
da, adumbrata, repræsentant: quæ modo omnes
fere veteres auctores interpretari sunt, Irenæus lib.
4. cap. 27. & 67. & Tertullianus in libro de patientia,
Irenæus cap. 4. Athanasius in sermone contra om-
nes hereses, Cyril. in libro de adoratione in spiritu
& veritate, Augustinus in quæst. noui testamenti, quæst.
69. Conuenit, quod Christus dicit, Lucæ 24. 44. hæc
sunt verba, quæ locutus sum ad vos, cum abducaessem
cum, quoniam necesse est, impleri omnia quæ scripta sunt
in lege Moysi, & Prophetis, & Psalmis de me. Hoc est,
quod tam sepe solent Euangelistæ, maximeque
Matthæus dicere, Vt adimpleret, quod dictum est
per Prophetas. Sunt, qui addant quoniam etiam ali-
modo legem implisse Christum, quia per temporalibus
supplicia, & præmia, quæ lex proponebat, æter-
na proposuit. Itaque cum in lege & Prophetis qua-
tuor essent partes, promissa, & vaticinia: præ-
cepta decalogi: ceremonialia, iudicialia: Christus
omnia compleuit. Promissa, & vaticinia, exhi-
bendo, quæ promissa, & quæque prædicta erant:
præcepta decalogi moralia, melius interpretan-
do: ceremonialia, quæ per ceremoniam significa-
bantur exhibendo, vt per circumcisionem carnis
baptismum & circumcissionem cordis: iudicialia,
quia præmia & supplicia corpora, & temporalia
in spiritualia & æterna commutauit. Quo ergo mo-
do legem abrogauit, non soluendo, sed implendo,
non violando, sed perficiendo, sicut pistor (vt
Theophylactus sic) inchoat, & extremis tantum
lineamentis adumbratæ imagini, dum extremam
apponit manum, & colore adhuc, præterea ima-
ginem abolet: nouam inducit. Abolet autem non
dissoluendo, sed absoluendo, non delendo, sed
perficiendo. Quo autem sensu dicatur lex vsque ad
Ioannem, tantum Baptistam durasse, alia est quæ-
stio, non hoc loco: sed infra capite, vndecimo, de-
cimo tertio, explicanda. Nunc satis est, scire legem
vsque ad Ioannem tantum Baptistam durasse,
non quia per Ioannem abrogata, sustulit, & ita
predicare coepit, mortua eius, sed quia a groatore tur-
cepit, non multo post Christi mortem moriu-
ra

Legem quã
modo Chri-
stus imple-
uit.

Christus
quomodo le-
gem abroga-
uit.

Les quo tito pot abrogata.

Significatio & vbi in amon.

ra. Abrogata lex est, quia per Euangelium perfecta, eodem tempore abrogari cepit, quo Euangelium predicari: quo magis Euangelium vigebat, eo magis illa languerat, cum Euangelium ei penitus praedicatum: illa est penitus abrogata.

18. Amen.] **Ἰησοῦς** Hebraice veritatem significat, **אמן** 65, 16. Itaque Amen dico vobis. idem est, atque, In veritate dico vobis, vt Lucæ 4. 25. Ioannis 16. 7. Duplicem habet vsum: alterum, vt sit confirmatio eorum, quæ à nobis, vel ab alio ante dicta sunt, vt Numero quinto, vigesimo secundo. Deuteronomio 27. 26. 1. Corinthiorum 14. 16. alterum, vt sit affirmatio eorum quæ dicturi sumus, vt hoc loco, & alij penè in omnibus. Prius vsus in veteri Testamento frequentissimus: in nouo rarus: Posterior frequentissimus in nouo; aut nullus, accuratissimus in veteri. Causam esse arbitror, quod veteris Testamenti scriptores, Hebraice loquerentur, non Syriace. Hebraice autem **אמן** potius confirmantis, quam affirmantis: Syriace potius affirmantis, quam confirmantis sit. Græci Latiniq; interpretes Hebraicam dictionem vsu notam retinuerunt. Quamquam Aquila **ἠμὴν** Septuaginta **ἠμὴν** aliquando verterunt, vt Hieronymus in Epistola ad Sophronium, & in secunda ad Marcellam scribit.

Donec transeat.] Donec pereat P. S. I. 107. donec dissoluatur. 2. Petr. 3. 10. id est, donec immutetur Hebraismus **אמן** laque etiam in nouo Testamento vsurpat, Gr. **ἠμὴν** Math. 24. 35. & 26. 39. 42. Marci 13. 31. Lucæ 21. 33. sicut **ἠμὴν** transferre pro **ἠμὴν** Marci 14. 36. Lucæ 22. 42. & **ἠμὴν** Heb. 7. 13.

Cælum & terra.] Totus mundus, qui firmisimam fundamentis creditur stare. Hilarius, Cælum quidem & terram, maxima, vt arbitrantur, clementia esse solenda, ceterum, ne minimum quidem posse esse, de mandatis legis insectam. Soleat scriptura similibus vti comparationibus Psalm. 51. 5. **permanebit cælum sicut** & ante lunam in generatione & generationem, & versiculo 7. **Orietur in diebus eius iustitia.** & abundantia pacis, donec auferatur luna, & Psalm. 88. 38. **Thronus eius sicut sol in conspectu meo.** & sicut luna perfecta in eternum. & testis in cælo fidelis. Ierem. 33. 20. 21. si irritum potest fieri pactum meum cum die, & pactum meum cum nocte, & non sit dies, & non sit nox in tempore suo, & pactum meum irritum esse poterit cum David seruo meo.

Iota vnum, vel vna apex.] Quidam interpretantur, Iota minimum esse litterarum, apicem minimam eius particulam in capite eius expressam, quasi dicat, ne minima quidem legis mandata, aut minimam minimam mandati partem solum iniri. Sed hæc interpretatio in Græca, & Hebraica lingua, qua Euangelium hoc scriptum est, itemque in Syriaca, qua Christus loquebatur, locum non habet, quia supra Iota apex non inferebatur. Apicem ergo vocat minimam litterarum partem, vt caput aut eandem ipsius Iota: rem scilicet minutissimam. Nam puncta tunc apud Hebræos & Syros non fuisse, nemone nescit. Genit ex hoc loco litera Iota, licet omnium minima, maximam hæresim apud Irenæum lib. 1. c. 1. lege.

19. De mandatis istis minimis.] Quidam veteres auctores per minima mandata mortem volunt & crucem Christi intelligi: quod mors & crux res abiecta contemptaque videatur, quam tamen qui erubescit, saluus esse non possit. Ad hunc modum Hilarius, & alij, quorum Theophylactus meminit. De cruce hic non agi manifestum est: quæ autem mandata Christi minimam vocet dubium. Quidam enim ad præcedentia referunt, vt Augustinus libro primo de sermone Domini in monte, quasi dicat, qui solent vnum de mandatis istis minimis, quæ ego veni non soluere, sed adimplere. Videtur enim pronomen, **ista**, illa, de quibus Christus

locutus fueras, demonstrare. Alij ad sequentia, vt Chrysolomus homilia 19. Auctor imperfecti. homilia 10. & Theophylactus, quod est probabilius, quia minima legis veteris, mandata erant ceremonialia & iudicialia, quæ volebat Christus post Euangelij prædicationem seruari, sed aboleri; & quia sequitur, nisi abundauerit iustitia vestra plus quam Scribarum & Phariseorum, & audistis, quia dictum est antiqua, ego autem dico vobis. Ergo pronomen illud, **ista**, non eadem de quibus locutus Christus erat, demonstrat, sed similia: similia autem, quia vitæque minima videbantur. Minima vero mandata, de quibus dicturus est, vocat: non quod re vera, sed quod Phariseorum opinio minima, aut potius nulla essent, qui, vt ab oculis hominum toti pendebant, homicidium, quod oculis videbatur, peccatum putabant: homicidium patrandi voluntatem, quæ non videbatur, forte non putabant.

Et docuerit sic homines.] Sic vna est syllaba, sed magnum conuenit discutulam, in eaque tota huius loci sententia versatur. Hieronymus & nonnulli interpretes noui exponunt, & docuerit sic, id est, quemadmodum ego dico, & aique præcipio, quasi dicat: qui vnum ex mandatis huius minimis non seruauerit, quamuis doceat alios ea esse seruanda; tamen minimum futurum in regno cælorum, cum qua interpretatione conuenit quod idem Christus dicit. capite 23. 23. **Super cathedram Moysi sederunt Scribae & Pharisei: omnia ergo quæcumque dixerint vobis, seruate & facite, secundum autem opera eorum nolite facere: dicunt enim, & non faciunt.** Eisdem enim hic Scribae & Phariseos notare voluit. Sed ideo hic sensus videtur minus proprius, quia hoc loco Christus non solum Phariseorum vitam, sed etiam doctrinam reprehendit. Audistis, quia dictum est antiqua, ego autem dico vobis. Itaque melius omnes alij interpretes, vt Chrysolomus homilia in Mattha. 16. & Auctor imperfecti homilia 10. & Augustinus libro primo de sermone Domini, & Gregorius libro 19. in Iob. capite 5. exponunt. Sic, id est, quemadmodum ipse facit, qui nec ipse seruat, & alios docet, non esse seruanda.

Minimum vocabitur.] Minimum nonnulli nullum interpretantur, vt Chrysolomus, & Theophylactus, ideo vt opinor, quod absurdum iudicarent, eum, qui hæc Christi mandata non obseruasset, aliquem in regno cælorum locum habere. Alii nonnullum, sed minimum in regno cælorum futurum dicunt, quia non magna, sed minima mandata violauit, quorum transgressio veniale peccatum est. Quæ interpretatio idem refutat, quod quæ Christus Phariseorum opinione vocat minima, re ipsa maxima sunt. Nam qui homicidium non facit, voluit tamen facere; & qui adulterium non admittit, vidit tamen mulierem ad concupiscendum eam, quia eius iustitia non abundat plus quam Scribarum & Phariseorum, in regnum cælorum non intrabit. Tota sententia ex eo pendet, quid vocetur hic regnum cælorum, quod paulo post sumus explicaturi. Interim minimum, vltimum, nonnullum interpretor, ne emphasis huius nominis pereat, quam de industria videtur Christus adhibuisse: qui ideo nonnullum, sed minimum fore dixit, quia minima violauit mandata, vtens elegante paronomasia. Vocabitur autem dixit, pro, erit vt supra versiculo nono, nisi malimus interpretari, vocabitur, id est, pronuntiabitur, iudicis Christi sententia declarabitur, quæ, quantum quisque sit, apparebit.

In regno cælorum.] Augustinus libro primo de sermone Domini, & Gregorius libro decimo nono Moral. capite 5. & alij sere omnes regnum cælorum, hoc loco Ecclesiam vocari dicunt, ne, vt verum regnum cælorum accipiatur, illud quæ sit ab infidelibus, vt quod ex his violauerit mandata, aliqui in regno cælorum loco sit; cui paulo post dicitur Nisi abunda-

abundauerit iustitia vestra plus quam Scribarum, & Phariseorum, non intrabit in regnum cælorum. Melius, vt mihi quidē videtur, Chrysolomus & Theophylactus, regnum cælorum resurrectionis, & vltimi iudicij tempus vocari putant. Tunc ergo, qui vnum de mandatis istis minimis non seruauerit, minimus vocabitur, id est, sententia iudicis declarabitur. Nec erit nullo loco, quia & ipse resurget, & iudicabitur: sed erit vltimo, quia eicietur in tenebras exteriores. Quæritur ut quibusdam, cur de ijs qui magna mandata nec faciunt, nec docent: & de ijs qui docent, sed non faciunt; & de ijs qui faciunt, sed non docent, & de ijs qui minima docent, & non faciunt: aut faciunt, & non docent, Christus mentionem non faciat? Respondeo, causam eius refulisse, quod de solis Phariseis quæstio esset, qui ista, quæ minima putabant, nec faciebant, & sic homines docebant. Si ergo, qui vnum ex mandatis istis minimis non seruauerit vltimo loco erit, id est, minimus vocabitur: qui non seruauerit maiora, vbi erit & ipse vltimo loco. Erunt igitur pares, & impares: pares, quia verique minimus, verique vltimo loco, id est, in inferno; impares, quia in illo vltimo loco, sicut & in primo, quod est cælum, mansiones multe sunt, & alij maioribus, quam alij supplicij afficiuntur; sicut qui in primo loco, id est, in cælo erunt, omnes erunt pares, quia eundem omnes cænarum accepturi sunt: Mattha. vigesimo, decimo, & impares: quia in domo patris mei mansiones multe sunt. Ioan. 14. 2. & quia alia claritas solo, alia claritas lune, alia claritas stellarum, & stella ab stella differit in claritate. Corinth. 15. 41. 42. pares honoris genere, impares specie: sicut omnes reges, pares dignitate, & impares opibus atque potentia.

20. Dico enim vobis.] Reddit causam cur dixerit, qui soluerit vnum de mandatis istis minimis, quasi idem sit soluere, & non abundare eius iustitia, plus quam Scribarum & Phariseorum.

Nisi abundauerit.] nisi maior fuerit. Græcè **ἰσχυρῶς** aut Hebræis **אברא**. Iustitia vestra.] Legis obseruatio, quam Christus ipse iustitiam appellat, quia obseruatio mandatorum Deum iustificamur.

Quam Scribarum & Phariseorum.] Qui ista minima esse dicunt. Nominat Scribas & Phariseos, quia & doctores erant, & ceteris multo sanctiores habebantur. Vide cap. 3. 7.

21. Audistis.] Quæ sequuntur vsque ad finem capituli, intelligi non possunt, nisi illud prius intelligatur, de quo magna hoc loco inter interpretes veretur quæstio: nua Christus veteri legi, an Phariseorum tantum interpretationi aliquid addat cum dicit, ego autem dico vobis. Omnes hæreticorum interpretes pro competo habent (Spiritus enim sanctus illis opinor reuelauit) Christum non legem, sed Serbarum & Phariseorum traditiones, interpretationelque corrigere: eaque de re impudenter veteres auctores, quod aliter fenserit, reprehendunt. Idem scilicet olim alij hæretici Pelagani docuerunt, vt libro aduersus illos primo Hieronymus scribit, Catholicus nescio an quifquam præter Serbarum, & nostro tempore nonnullus, qui minore, quam Catholicos docet, cautione hæreticorum legerunt Commentarios. Nec infior, aliqua esse argumenta huius sententæ, quæ aut minus doctum, aut minus constantem lectorem mouere possint. Primum ponentem illud in singulari mandatis repertum verbum: **Dictum est**, quasi ideo dictum, non autem scriptum dixerit, quia non de lege; sed de Phariseorum traditione, explicatoneque loquebatur. Deinde, quod se illis Christus opponat, quasi peruersis interpretibus bonum legulatorum veteri legi factorum nequam oppositurum: siue ipse siue Patet fuerit; qui Moyse veterem legem dedit. Præ-

Christum an veteri legi, an Phariseorum autem interpretacionis quæstionem hic addat.

terea, quod hæc, quæ hoc loco Christus addit, veteri lege continebantur. Non enim solum adulterium: sed etiam concupiscentia prohibebatur, **Non concupisces**, inquit vxorem proximi tui. Exodi. 20. 17. Testis Diuus Paulus, **Concupiscentiam**, inquit, nesciebam: nisi lex diceret, non concupisces. Romanorum septimi, septimo, non ergo Christus legi quicquam, sed interpretationi Phariseorum suam interpretationem addidit. Præterea lex non iubebat odium in eos habere, sed potius amare, Exodi vigesima tertio, quarto, **Si occurreris homini inimici tui aut asino erranti, reduc ad eum. Si videris asinum odientis te iacere sub onere, non pertransibis, sed leuabis eum.** Præterea cum Christus ab adolescente illo interrogatus, **quid faciendo vitam æternam possidebo?** nihil aliud responderet, quam, **serua mandata.** Lucæ 18. 18. nihil ergo quod Christus ad iulæret, in legis mandatis desiderabatur. Denique nec in Euangelio perfectio maior est, neque vero potest ex eo tati, quam dilige Deum ex toto corde, ex tota mente, ex tota anima, ex totis viribus: quia ipse lex præcipiebat Deuteronomio, 6. 5. **Accedit quod Christus dixit versiculo 20. Nisi abundauerit iustitia vestra plus quam Scribarum & Phariseorum, non intrabit in regnum cælorum;** quali iudicans se non legem: sed Phariseorum interpretationem velle corrigere. Multa etiam Christus dicit, dicta fuisse antiquis, quæ in lege non reperiuntur, vt illud verticali vigesimo primo. **Recurret iudicio, & illud verticali trigesimo miterit.** non poterabis, & illud vers. 43. **Odio habebis inimicum tuum.** Videntur ista, & opinor, veteres auctores, incredibili tamen omnes consensu docuerunt Christum legem ipsam veterem corripisse adueniens istis, quæ ad perfectiorem Euangelicam desiderabatur: non quod lex in suo genere perfecta non fuerit; sed quod minus perfecta, quam Euangelium; pædagogum enim in se habebat, tanquam pueris ruditer erudiendis adhibebat, donec melior magister Christus firmioribus iam ingenij perfectiora proponeret. Atque ad hunc modum præter alios, de quibus vers. 18. diximus, Christus legem impleisset; quæ addidit, quæ in illa desiderabatur. Sic Irenæus libro 4. cap. 27. Tertullianus libro de patientia, Clemens Alexandrinus libro 6. Strom. Hilarius can. in Matth. 4. Epiphanius aduersus Prologum hæc. 33. Basilium hom. in Psalm. 14. Chrysolomus hom. 16. in Mattha. Auctor imperfecti. hom. 11. Ambrosius ser. 4. in Psalm. 118. Hieronymus in epistola ad Gerontianum de Monogamis. Chromatius, Theophylactus, & Euthymius in Commentarijs ad hunc locum. Quorum sententiam non solum eorum fractus aueroritate: sed maioribus etiam in hanc partem argumentis impulsus verissimam iudico. Primum, vt hæretici expendunt verbum illud, **dictum est**, ego contra expendo, quod sequitur, **audistis**, id est, illis, quibus Moyses legem dedit, quasi Moisaicis; & legalibus hominibus Christianos & Euangelicos opponat, ego autem dico vobis: enim vero si de solis Phariseorum traditionibus, interpretationibusque loqueretur, non diceret, **audistis**, quia dictum est, quasi ipsi ab eo, qui dixit, non audierint; sed ab alij, qui audierant acceperint. Sed hæc ista simpliciter, qui audierant, aut, dictum vobis est, non occides, qui autem occiderit reus erit iudicio. Nec non in Scribarum, & Phariseorum eos reprehendens pepercisset; sed discrete dixisset, **audistis** ad Scribas & Phariseos. Hæc enim libertate semper vsum videmus Christum. **Caute** (inquit) **seruato**, id est doctri-na, Phariseorum & Sadduceorum, Mattha. 16. 6. 11. 12. Nec antiquos vocare potest eos, qui paulo ante fuerant; nec enim Pharisei multo ante Christi tempora, vt ex Iosepho colligitur, existerunt. Deinde, quia multa Christus corrigere hoc loco, quæ constat non à Phariseis introducta, sed in lege expressa esse, quale est illud verticali trigesimo primo: **Quicunque dimiserit vxorem suam, det illi libellum repu-**

113

dij. Deuteronom. 24. i. quid, quæso, hic Pharisæi A
corruperant? Christus tamen corrigat. *ego autem dico vobis, & illud veritatis, non peieratis.* Lex enim dicit, Leuit. 19. 12. nec id Pharisæi corrumpebant. Nam quod dicunt, solitos docere Pharisæos non peccare, qui per eorum aut terram iurarent, versiculo 33 refutabimus. Quod autem Christus, Matth. 23. 16. Pharisæos reprehendit, quod dicerent, qui iurati in templo, nihil est: qui autem iurati in auro templi tenentur, diuersum est. Nec enim Christus falsam in illis legis interpretationem reprehendit; quod si facere voluisset, non illo, sed hoc loco vitæ dixisset. Nec enim lex per templum iurare prohibebat. Christus primus prohibuit, sed reprehendit auaritiam, qua, qui per templum iurabant, absolvebant: qui per aurum, damnabant, quasi magis auro, quam Dei honore tangerentur. Præterea, ubi lex dicebat, vt, si quis te in vnam maxillam percuteret, illi alteram verteres, aut quæ Pharisæorum culpa erat, quod non ita, cum lex non diceret, interpretarentur; cum nunc Christo ipso dicente vix capere possimus; Vbi scriptum erat, vt tollenti nobis tunicam & pallium dimitteremus; Non ergo legem tantum interpretatur Christus, sed nonam condit legem, nonam affert doctrinam. Propterea, illud, Diligite inimicos vestros, ubi lex dicit; Nam quod affertur ex Exodi vigesimo tertio, quarto. Si occurrerit tui inimicus tui; nihil est, loquitur enim de iudæo, cum quod iudæus inimicitias gerere prohibebatur. Itaque, qui illic inimicitias dicitur, Deuteronom. 19. 16. *molescum*, primo, frater appellatur, non videbit bonum fratris tui, aut orem errantem, & præteritis: sed reus. Cum autem de veris loquitur inimicis, non solum odio habere, verum etiam delere iubet, Delebit nomen eius sub celo, & non obliuiscaris, Deu. 25. 19. In Euangelio neminem omnino odisse licet, neminem priuata auctoritate delere. Denique videmus Christum hoc loco præmia, suppliciaque veteris legis amplificasse. Quam obrem, nisi quia perfectionem legis auxit; Exiis quæ diximus, qui aliquo sunt ingenio, quo modo contrarij argumentis responderet oportet, non difficulter colligent, non pigebit tamen rudiioribus respondendi modum ostendere. Quod obicitur primo loco non dixisse Christum, scriptum est, sed dictum est, nimum est. Nam aut nihil in eo verbo mysterij est, cum videamus Euangelistas his duobus verbis sine discrimine vt ius dictum est per Prophetas, & sic scriptum est, aut si quid est in eo verbo mysterij, non id est, quod hæretici putant; sed quod Chrysostomus & Theophylactus adnotauerunt; ne si patrem, à quo id dictum erat, nominaret, se illi aut opponere, aut etiam anteponeere videretur; si se, qui etiam veterem legem dederat; inuidiam in se auditorum concitaret; aut, vt ego suspicor, non se sibi, aut patri, sed Moyli tacite opponit. Nam et si lex vetus à Deo data erat, tamen quia populus non à Deo, sed à Moyse eam acceperat, eius auctoritas videbatur. Lex, inquit, per Moysem data est, Ioannis primo, decimo septimo, & nonne Moyse dedit vobis legem, & nunc ex vobis facit legem. Ioan. 7. 19. Denique Lex Moyli appellatur, Lucas. 2. 22. & 24. 44. & Ioan. 7. 23. Actus. 13. 3. & 15. 5. & 28. 23. & quæ in lege scripta atque præcepta erant; Moyse scriptis, ac præcipisse dicitur Ioan. 8. 5. & 1. 45. Se igitur Christus tacite opponit Moyli, cum dicit, ego autem dico vobis, sed noluit eum ad vitandam inuidiam nominare. Atque hac ratione non solum primum, sed secundum etiam argumentum facile soluitur. Tertium sic, non dubium est, quin concupiscentia in veteri lege prohiberetur, sed multo minus expressè atque præcipisse, quam à Christo hoc loco prohibetur. Lex quæ tantum dicebat, non concupisces vxorem proximi tui: sed non dicebat

eum, qui in pudicis oculis aspiceret, adulterij teneri. Quartum paulo ante aliud genus obiter soluitur. Docemus enim legem præcepisse quosdam publicos non solum odisse hostes: sed penitus etiam abolere. Atque eo hoc loco Christus alludit, cum dicit, ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, benefacite eis, qui oderunt vos, versiculo quadragesimo quarto. In quinto, solum probatur non omnia, quæ ad legem Christus adiecit, esse præcepta: quod negandum non est: pleraque enim, vt iso dicemus loco, consilia sunt Evangelicæ: deo quæ Christus ab illo adolecente tantum exigit, vt mandata seruet: si tamen Evangelicam perfectionem sequi velit, vendat vniuersa, quæ habet, & det pauperibus, seque sequatur, hoc est quod hoc loco dicit, pallium etiam dimittere, vt nudum Christum, nudus sequere. At quæ maior perfectio, quam Deum ex toto corde diligere: respondeo, magis ex toto corde diligere. Nam qui se diligit, vt nullius rei amori, Dei præponat amorem, ex toto corde Deum diligit: qui propterea relinquit omnia, quæ habet, & Christum sequitur, quem ad modum Apostolos fecisse legitimus, magis ex toto corde diligit. Vno dicam verbo, diligere Deum ex toto corde, est eum ita diligere, vt non etiam idola: non aliud quidpiam eius contrarium diligamus, vt Deuteronom. 6. 5. & expoliimus & probauimus. Hanc perfectionem Deus ab Abrahamo requirebat, cum dicebat, Ambula coram me, & esto perfectus, Genes. 17. 1. Quod autem Christus dicit, Nisi abundauerit iustitia vestra plusquam Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum celorum: non ideo dicit, vt eorum doctrinam, sed vt eorum vitam reprehendat, cum alio loco dicat, super cathedram Moysi sederunt Scribæ, & Pharisæi: omnia ergo, quæ cumque dixerint vobis seruate, & facite: secundum autem opera eorum nolite facere, dicunt enim, & non faciunt, Matthæi 23. 2. Ideo etiam dicit, quia Pharisæi adeo se legi addictos esse profiebantur, vt si quid melius atque perfectius Christus doceret, longe reiecerint. Neque vero nego Scribas, & Pharisæos multis in rebus male interpretatos fuisse Christum. Scio enim, non modo discipulos suos alibi Christum, vt ab eorum sermone, id est, doctrina, cauertent, Matthæi. 16. 12. Tantum dico, Christum hoc loco non id agere, vt Pharisæorum traditiones, aut interpretationes reprehendat, sed vt additis partim præceptis, partim consilijs Euangelicis, legem periciat. Quod possumus loco obiectum est, multa hic, quasi antiquis dicta, à Christo recitari, quæ in lege non reperiantur, versiculo vigesimo primo trigesimo tertio & quadragesimo tertio, refutabimus.

Rem erit iudicij Adnotatur quidam ex Thal-
mudicis traditionibus tria fuisse apud Hebræos tri-
bunalia. Primum Triumvirum, in quo de minutissimi-
mi disceptaretur causis. Secundum, in quo viginti
tres iudices de causis maioribus, itemque capitali-
bus cognoscebant. Tertium, in quo vnus & septua-
ginta læti viri de rebus grauissimis, maximeque
publicis, vt de pace, de bello, de falso propheta, de
summo sacerdote iudicabant. Primum vocatum
fuisse משפט iudicium, secundum, וצדק
consilium appellatum, voce Græcis vsurpata, terti-
um magnum consilium, sicut Gall magnum regis
consilium appellant. Verum id quidem, quod de
triplici tribunali tradunt, quod autem de nomine,
cognitionem ad iudicium pertinuisse, cum homi-
cida reus dicitur esse iudicij, itaque alterum necesse
est, aut in primo tribunali etiam capitales cau-
sas fuisse tractatas, aut quod est verum similius, primū
& secundum tribunal iudicij: tertium וצדק
Synedrium appellatum. Confirmat hæc opi-
nionem, quod possumus Christum Synedrii nomi-
nasset, quasi id esset apud Iudæos vltimum tribunal,
non

*Tria quæ
iudicij
tribunalia.*

non habent aliud, quod præterea nominaret. Ge-
hennam igitur nominat. Quid autem sit, reum ef-
fecti iudicij, interpretari non consentiunt. Quidam
idem esse putant, quod dignum esse, vt in iudicio
eius exploretur causa, vt Augustinus libro 1. de ser-
u. Domini in monte, & Gregorius lib. 12. in Job. cap. 4.
Alij melius, vt Euthym. & poeta Iuuenius reum ef-
fecti poenæ capitalis, quæ contra homicidas in iudicio
decrebatur. Hanc interpretationem ideo pri-
ori præfero, quia capitalis homicidæ poenæ non iudi-
cium decrebatur arbitrio, sed iure constituta er-
rat, quam iudices mutare non poterant, Leuit. 24.
21. & Numer. 35. 16. 17. 30. Et quia videtur Christus
significare voluisse, eum qui in Euangelio sola
occidit voluntate, non minore dignum esse poenā,
quam qui re ipsa occidebat in lege, leuissimam quo
Euangelij poenam grauissimam, id est, capitali poenæ
legis æqualem esse. Vbi scriptum erat in lege, Reus
erit iudicij? Respondeo, Christum non legis verba,
sed sensum recitare. Scriptum autem erat, vt paulo
ante indicauimus, vt homicida moretetur.

22. Qui iudicij. Constat, non omnem iram esse
peccatum, nam non modo alij iusti sancti verum etiam
iam Dni Pauli Actus. 23. 3. & Petrus Actus. 8. 2. o.
& Christus ipse Matthæi 15. 7. & 22. 15. & 23. 13. 14.
15. 23. 39. fuisse ventur irati. Quæ res efficiunt, vt in-
terpretes varias huius sententiæ explanationes qua-
rent. Quidam Græci sodices legunt, non temere
sine causa, quam sectionem qui fecit sunt, facile re-
sponderunt, non omnem iram, sed eam quæ iustitia
quæ causa, quæ ratione caret, esse peccatum. Chri-
stum vero, & Apostolos iratos quidem fuisse, sed
non sine causa. Sequuntur autem Irenæus libro 3.
capite 27. Iulianus in Epitola ad Zenam & Sere-
num de vita Christiana, Chrysostomus homilia 7.
Auctor imperfecti homilia secunda, Augustinus li-
bro primo de sermone Domini, Theophylactus,
Euthymius in Comment. Sed eam sectionem neque
nosser interpretatus est, & merito mihi videtur
Hieronymus reprehendere. Primum quia non est
causa priuata auctoritate licet occidere: ita nemini,
quamuis iusta de causa licet irasci. Deinde, quia etiam
si iustitia fuisse vera, Christus tamen hoc loco
non dixisset. Nec enim locus erat aptus mode-
randa hæc adiectione sententiæ, vt maxime vole-
bat, iræ culpam exaggerare. Deinde, quia, si qua
erat adhibenda moderatio, potius ad illud verbum
superioris versus non addenda erat, quam ad
hoc verbum irascendi, quia grauius peccatum est
sine causa occidere, quam sine causa irasci. Alij sic
respondent, cum ratione irasci, nullum, sine ra-
tione, veniale peccatum esse. At Christus dicit,
eum, qui sic irascitur, reum esse iudicij, id est,
capitalis poenæ, quam certe non meretur veniale pec-
catum. Res ita expediri potest. Loquitur Chri-
stus accommodate ad homicidium de quo age-
batur, & iram vocat non omnem appetitionem
vindictæ, quem admodum à Philosophis dehin-
tur, sed eam proprie, quæ tendit ad homicidium.
Voluit enim dicere, non solum eum, qui re ipsa,
sed eum etiam, qui sola occidit voluntate, reum
esse iudicij, sicut versiculo vigesimo septimo & vige-
simo octauo dicit, non solum eum qui re ipsa adige-
rium parat, sed etiam, qui parare voluit, adulterum
esse. Voluntatem igitur occidendi iram vocat,
quæ sine eum causa, sine sine causa sit in priuata per-
sona sine grauissima nunquam esse culpa. Neque
hoc modo Christus aut Apostoli vnquam irascuntur.
Nam quod Petrus videtur Saphiram iratus occidisse
Actus. 5. 9. non ira, sed religione, non vt priuata
viam hominem, sed vt Dei ministrum fecisse creden-
dum est.

Rem erit iudicij. Mortis æternæ, quam iudicium
vocat, vt commententer loquitur Iudæorum consue-
tudin, qui וצדק iudicium, aut reu iudicij ap-

pellabant eum, qui morte dignus erat, sed illi de
corporis, Christus de animæ morte loquebatur.
Auger enim Christus peccatorum supplicia non
augendo, sed declarando. Nec propterea Euangelica
eum ingum legis iugo grauius. Quia nec peccata
magis auget, sed maiora, quam in lege puniabantur,
esse declarat: nec minoribus peccatis maiore et mina-
tur poenā, sed peccatorum expostia grauitate, gra-
uiores, quam apparebant, poenæ expostio. Quin
multo lenius, quia est peccata magis indicat, tamen
indicata curat: Lex minus indicat, nullo modo
curabat, Rom. 5. 3.

Qui autem dixerit fratri suo, raca. Ignoratio lin-
guæ variis hoc loco interpretationes peperit. Qui-
dam graues etiam auctores Chrysostomus, & Theo-
phylactus docent, raca Syriacæ linguæ idem esse,
quod Ta, nihilque aliud hic significari, quam pau-
rum honorificam & asperam locutionem, vt cum
seruo dicimus, Abiri. Idem Euthymius dicit, nisi
quod non Syriacum, sed Hebraicum ad dictionem facit.
Hoc nec in Græcis auctoribus quibuslibet Syriacæ,
& Syriacæ linguæ fuerint sensum, notandum est,
nec imprudenter credendum. Scimus enim neque
Hebraice, neque Syriacæ eiusmodi esse pronomen.
Nihil vero similius quod Augustinus libro primo
de sermone Domini scribit non nullis docuisse, r-
ca vocem esse Græcæ hominemque pauperem &
pannosum significare. Sed cum Græci, pannum
esse Matthæi 23. 16. Probabilis quæ ideo eodem
loco dicit Augustinus se ab Hebræo quodam quæ-
sita de re consulerat accepisse, non noimen, sed ira-
sentientie interiectionem esse, qualem apud Latinos
Iteu, quodque Gregorius libro in Job. 21. capite 4.
& Rupertus in Commentarij probauerunt, quod-
que & Græcus & Latinus interpretatur videtur exsi-
stisse quia vt Augustinus adnotauit propterea cre-
ditur esse, eos ipsam dictionem integram relinque-
re, quasi nihil aliud, quam naturalem vocem ira
commoni hominis significatam. Hoc, inquam,
probabile sed illud quod alij tradunt, meo iudicio
probabilius. Chaldaicam aut Syriacam esse vo-
cem, quæ ab Hebraicæ tantum linguæ manserit,
enim Hebræi selem & consilientiam homi-
nem appellant, Iudic. 11. 3. Regum 6. 20. 1. Paralip.
13. 7. Vnde factum, vt & homo in iudicij
Talmudicis, vt quidam ostendunt, erant, vocati sol-
di, quod proprie qui dem hominem vacuum & inane
nient significat, qui quæuis idem esse atque nullum
multus videtur, tantum ab illo distat, quantum
Latine, leui. Ita sententia bene coheret. Cer-
tum enim est, Christum peccatorum, & poenarum
gradus ita distinguere voluisse, quorum primo se-
cundum, secundo tertius maior esset. Primum est ira
in verba non erumpens, secundus contumeliosum
verbum ex ira prononciens, vt frater Ieu 3. ter-
tius, magis contumeliosum quo fatuus, aut stultus
appellatur. Quod autem interpretatur Syriacam di-
ctionem non conuenienter, non ideo factum esse
exilium, quod interiectio sit. Næ interiectiones solent
vertere vt ראה, aa. Ieremias 1. 6. & 14. 13. Eze-
chias 4. 14. & 10. 49. & Ios. 1. 15. sed, aut quod locuti-
onem esse vulgo tunc adeo vitata, vt, si videretur,
vim & gratiam amitteret, quem admodum si ver-
tissent. Amen, aut quod non satis certi de eius signi-
ficatione noluerint præiudicium se scribitur asser-
re. Quod Septuaginta lingue interpretentur, Lati-
num aliquando fecisse in eorum Idioma adno-
tamus.

Reus erit contilio. re contilio, tertio tribunali,
quod concilium, aut consilium potest appellari, ad
verbum autem consilium: per consilium autem,
capitalem poenam, que in eo statui solebat, intelli-
git, vt versiculo vigesimo octauo, per eundem au-
tem capitis poenam, seipsum etiam in morte
intelligat, sed, vt ante monuimus loquitur accom-
modate ad consuetudinem Iudæi. Debitur autem
quis,

quis quomodo per iudicium & per concilium, ca-
pitalem penam intelligit: cum manifestum sit, tres
penarum gradus velle distinguere. Respondet,
gradus quidem distinguere, non genus. Nam vtro-
que capitale, sed in iudicio laicorum, in concilio
graviorem iudices penam constituebant, que
in modum graviorem ad constitutum, quam ad iu-
dicium causa deferrebantur. Scitum est, quatuor
apud Iudaeos capitulum penarum fuisse genera,
sanguinationem, gladium, lapidationem, combu-
stionem, vrin libro 2. notatum est. Sic etiam
Christus & cum, qui rascitur, & cum, qui
fratrem suum leuem, & cum, qui fratrem appel-
lat, eadem in inferni poena, non eadem poena gra-
tate dignum docet. Mirantur, vti ait Chryso-
stomus, multi hominum, qui fratrem leuem, aut fratrem ap-
pellauerit, semper tamen mortis condemnari, cum
tertio quoque verbo alij alij id dicere soleamus.
Primum, non debet consuetudo peccandi poena
admirationem effugere. Non & eos, qui temere iu-
rant, damnari non miramur. Quid autem tam
vitiatum asserere, non leuare consuetudo peccandi
penam debet, quae angere non leuat culpam. De-
inde, non omnes, qui rascitur, & qui fratrem su-
um leuem, aut fratrem appellat, continuo dam-
natur, sed qui rascitur, & appellat, vbi veluti
gradibus ad homicidium accendat. Deji enim,
non tanquam de affectu & verbis, sed tanquam de
inijuriis homicidij loquitur Christus. *Audistis, quia
didistis est antiquum, non videtis, ego autem dico vobis.*
Non ergo, qui ioco, non qui subita animi commo-
tione sine casu appetitione, & sine voluntate gra-
uam inferendi contumeliam, fratrem suum
appellat, continuo aeternae mortis tenetur re-
tine.

Quatuor penarum capitulum gradus velle distinguere.

Rem erit gehenna ignis.

Rem erit gehenna ignis. Gehennon, id est, vallis En-
nom, vti Ben Ennom, hujus Ennom, locus erat am-
enos, & fontis Siloe aquis irriguus iuxta Ierosoly-
mam ad radicem montis Moria, vti Hieronymus
scribit, & constat Ios. 15. 8. & 18. 16. vocabatur autem
גהנון, vallis Hennoia, id est, locus, vel
quia amarus erat, vel quia impium habebat domi-
num, factus est locus ad colendum Moloch, nobile
Ammonitarum idolum, quem nonnulli Saturnum
fuisse putant, ceptumque infantes creduli impietate
cremare. 4. Reg. 16. 3. & 17. 31. & 23. 10. & 2. Par.
25. 7. & 32. 6. Vocatus est postea locus Theopheti.
4. Regum 23. 10. Iuxta 30. 33. Ieremia 7. 31. & 19. 6.
11. 12. 13. & 17. 13. vti quidam putant sacrificandi, quod
interim dum infantes cremabantur, tympana pul-
sarentur, ne parentes eorum audientes vagitus,
dolere cogerentur. Tympanum enim Hebraice
גהנון appellari. Inde factum creditur, vti infernus
gehenna vocaretur, quod ignibus in ea semper
damnantur reuerentur. Credibile tamen Christi sta-
te vnicum fuisse, vti ut vocaretur, vti enim
Christus eo nomine, tanquam vulgo notum, est,
vti Hieronymus in capite Matthaei 10. obserua-
uit, ne cuius in sacris literis auctorem ante Chris-
tum vltim legimus. Addidit autem epithetum
ignis, & vti penarum qualitates declararet, & vti
ad grauiorem omnium, quae apud Iudaeos esse
diximus, poenarum cremandi homines alluderet,
cum aliae gehennam simpliciter vocare soleat, vti
infra versiculo 30. & capite 10. 28. & 23. 15. 33. & Mar-
c. 9. 43. & Lucae 12. 5.

23. *Si ergo offeras munus tuum ad altare.* Rem Deo
maxime gratam, inchoatam iobet relinquere, vti
fratrem recondit, quia misericordiam Deus vult,
non sacrificium, Olee, 6. Matthaei 9. 13. & dilec-
tioni quodammodo sui, proximi dilectionem ante-
ponit.
Et si recordatus fueris. Magnam emphasim habet
illa, in ipsa ar. in Iudaeis coram Deo. Non solum inter
Iudaeos, sed etiam inter ceteras gentes, imperfectum
relinquere sacrificium magnum piaculum habebatur,

A adolescentem nescio quem Valerius laudat, quod
cum sacrificanti Alexandro aceram teneret, brachij
sibi exturpi passus sit, ne interrupti sacrificij res esset.

Habet aliquid aduersum te. Sententia postulare
videbatur, vti diceret: Es ibi recordatus fueris, quod
habes aliquid contra fratrem tuum. Si enim frater
meus habet aliquid aduersum me, id est, si me odit,
non ego illi, sed ille mihi reconciliari debet. Non-
nulli haec verba vicissitudinem significare putant,
quem admodum si diceret, & ibi recordatus fueris,
quod frater tuus habet aliquid aduersum te, & tu
aduersus illum, Euthymius. Alij maiorem perfectio-
nem praescribi, veloque Christum, vti non solum,
cum alio laesimus, sed etiam cum ab illis laesum,
relicto sacrificio priores reconciliationem quaeramus.
Melius Chrysostomus h. m. lib. 17. & Auditor
imperfecti, Augustinus & Hieronymus fratrem
habere aliquid aduersum nos, esse habere illam
contra nos querelam, quod a nobis iniuriam ali-
quam accepit, quem admodum in Apocalypsi Ioa-
annes loqui solet capite 2. 4. libet ergo prius iu-
riam factam facere, deinde sacrificium offerre & Deum
placato prius fratre placare. Refertur enim haec
ad ea, quae paulo ante dixerat. *Qui dixerit fratri suo,
raca, & qui dixerit fratri suo, quod dixeris fratri tuo,
raca, sicut fatue, aut alij
quam aliam feceris iniuriam, & te inquit ibi munus
tuum ante altare, & vade, reconciliari prius fratri
tuo: quod, vti Augustinus ait, non ita intelligi debet, id
quod semper ad fratrem ire debeamus. Sanctum id
quidem consilium, & cum charitas efflagitat, praec-
ceptum etiam necessarium, impletur quae tamen affe-
ctibus parat, aut est, est, bus, quam pedibos ire de-
bemus. Affectus, iniuriam, in quam nos ab illo acce-
pimus, condonantes, odiumque remittentes. effe-
ctus, iniuria, siquam ille a nobis accepit, satisfacien-
tes. Hoc est praecceptum, illud consilium. Loquitur
autem Christus de veteribus Iudaeorum sacri-
ficio, quae tunc etiam vigeant, sed quod de illis di-
ctum est, multo magis de Eucharistiae sacri-
ficio intelligendum, quod & vniuersum cum sacri-
ficio significat, & reconciliationem cum Deo facit.
Vnum enim corpus multi sumus, quicumque de
vno pane participamus, 1. Cor. 10. 17.*

25. *Et si recordatus fueris.* beneuolus. Tertullianus
in libro de penitentia, beneuolentiam habet.
Hilaris canon. 4. beneuolentia reconciliare.

Aduersus te. Quis hic aduersarius intelligitur,
multa Hieronymus in commentarijs opinionem re-
citant, nec omnes tamen eum erant. Carpo cratian
hanc suam *aduersus te*, id est, animatum in idem
corpus remissionem praebant. Carcerem animi
corpus, aduersarium bonum angelum interpreta-
bantur, qui in hoc officium a Deo creatus esset, vti
animas, quae officio suo in corpore bene non es-
sent fundere, in corpus reuocaret, quoad omnes
officij partes expleret. Auditor Tertullianus li-
bro de anima, Epiphanius h. m. 27. Haec somnia
opus non refutat. Alij malum angelum in-
telligunt: duos enim cuique datos homini: bonum
alterum, qui ad bene: alterum malum, qui ad
male agendum sollicitus. Origenem homilia in
Lucam 35. Alij carnem, quae repugnat aduersus
spiritum, Athanasius, quae 102. & Iuuenius po-
eta, quod & Hieronymus videtur approbare. Alij
conscientiam, quae nos tanquam grauissimum ad-
uersarius accusat, Athanasius eodem loco. Alij
diabolum, vti Tertullianus in libro de anima. A-
lij Deum, aut eius legem, quae nos apud Deum
accusat, vti Augustinus libro primo de sermone Domini,
& in quaestione, noni Testamenti quaestione
septima, & Nouatus in libro de humilitate & pa-
tientia. Alij eum, qui conatur nobis aliquid ad-
imere, quia sequitur, *dimittes & patrum.* Basilus in
Regulis breuioribus in 1. 22. Alij eum, de quo
paulo

Math. 25. 44.

paulo ante dixerat, *vade prius, reconciliare fratri tuo.*
Hilaris can. 4. Ambrosius lib. 7. in Lucam cap.
12. Auditor imperfecti hom. 11. Hieronymus in
comment. Atque hic verus est sensus, id enim po-
sulat consequentia sententia, vti aduersarius appel-
letur is, qui habet aliquid aduersum nos. Aduersa-
rius igitur noster est ille, quem laesimus quem rata,
aut rultum appellamus, qui actionem apud De-
um contra nos habet. Via est huius vitae tempus, iu-
dex Christus, quid dicitur est, quod vni ex his mi-
nis feceris, mihi feceris: minister daemon malus, qui
in torquendis damnatis Deo ministerium praebet;
carcer infernus; quadrans minima culpa. Erat e-
nim quadrans minimus nummus, duo continens
minuta: itaque ad vltimum quadrantem solvere,
pro summo iure puniri, pro uerbo dicebatur. Po-
terit aliquis dubitare, quomodo frater a nobis lae-
sus, sit nos iudicij traditurus, cum & ipse sit iudican-
dus. Haec vna ratio moitit Augustinum, quo minus
hanc interpretationem sequeretur, sed non debuit
meo iudicio mouere. Loquitur enim Christus ac-
commo dato ad hominum morem, & forensim
consuetudinem, vbi, qui iniuriam accepit, aduersa-
rius coram iudice sedit, non quod nos affectus ini-
uria frater apud Christum sit accusaturus. Tradet
etiam nos iudicij, quia eius causa trademur; tradet
non ipse, sed pro illo deus, qui etiam condona-
tam nobis a fratre reficiat iniuriam. Quod autem
dicitur nos inde non exituros, donec vltimum qua-
drantem persoluimus, non significat, vti Augu-
stinus, exituros postea, sed non quam exituros, quia
qui in inferno sunt, cum semper debitas poenas sol-
uant, quia pro quolibet mortali peccato infinitas
poenas debent, nunquam persolunt. Itaque eod-
em sensu hoc loco dicitur illa, *donec, accipienda est,*
quod supra cap. 11. 15. Lucae 12. 59. pro quadrante mi-
nuto dixit, quae quadrans media pars erat: sed
sententia eadem est; vtrique enim phrasi minimum
debitum significatur. Cetera etiam paulo aliter nar-
rat, sed facilis solutio; non eadem erat conicio.

28. *Qui videtis.* *Aduersus te.* non enim
significatur, qui casu in mulieris vultum oculis in-
currit, sed qui impudico in ea animo oculos iniecit.
Mulierem vxorem alterius, quae sequitur *in-
videtis*, inuechatus est, quod non simpliciter, vti vo-
cant, fornicationem, sed adulterium proprie signi-
ficat. Quoniam per vnam speciem totum genus
intelligit.

Iam moechatus est. Iam adulterium commisit,
minus tamen peccatum, quae si rem ipsam parauisset.
29. 30. *Si oculus tuus dexter.* Quia si oculus, &
manus proprie sumantur, & absurda & crudelis vi-
detur esse sententia, plerique veteres interpretes
metaphorice sensum praebant. Quid autem per oculum
dextrum, quid per sinistram, quid item per manu
dextram, quid per sinistram intelligatur, ipsa
inter se non continent. Alj oculum dextrum intem-
tem; sinistram corporis ferunt; manum dextram
voluntatem; sinistram carnis appetitum interpre-
tantur. Non solum igitur corporis sensum, appetitum
que referantur; sed superiores quoque ani-
mae partes mentem & voluntatem, si rectae non
sint, quodam modo referendas, & a nobis abici-
endas esse, Auditor imperfecti hom. 12. Alj per ocu-
lum dextrum, & manum dextram idem significa-
ri, mulierem amam; quia paulo ante dictum est,
qui videt mulierem ad concupiscendum eam. Chryso-
stomus 17. Alj oculum dextrum dilectum amicum,
manum dextram coaduerum, & necessarium mi-
nistrium. Argulimus in hunc locum. Alj tam per
oculum, quam per manum dextram eos omnes
intelligunt, qui nos ar & simis, aut cognationis, aut
familiaritatis coniunctione contingunt, quos de-
bemus, si nos a Deo alienant, a nobis repellere. Hi-

larius Canon, quarto, Athanasius quae 70. Pacia-
nus Epist. 3. aduersus Nouatianus, Cyrillus libro
duodecimo in Ioannem capite vigesimo octavo, Ana-
stasius quaestione septuagesima tertia. Salsianus
libro tertio de prouidentia, Theophylactus hoc lo-
co. Probat Pacianus ex simili sententia, quae legitur
Deuteronom. decimo tertio, sexto, septimo. 8. Si tibi
voluerit persuadere frater tuus, filium matris tuae, aut fili-
um tuum, vel filiam suam vxorem, quae est in sinu tuo, aut amicum, quem
diligis, vti animam tuam clam dicens, carnis & seruamus
dus alienis, quos ignoras tu & patris tui, ne acquiescas ei,
nec audias, nec parcat ei oculos tuos, vti miscearis & oc-
cultes eum, sed statim interfices, si primum manus tua
super eum. Alij animae affectus intelligi volunt, quos
Dnus Paulus ad Col. 3. 5. Quia ex corpore profici-
seuntur, membra corporis appellat, mortificate, in
quit, membra vestra, sunt quae super terram, fornicatio-
nem, immunditiam, libidinem, auaritiam, Hieronymus,
in com. ent. Mihi perire videtur sensus, & energe-
gia, gratiaque locutionis si aliud, quam verum o-
culum, veramque manum intelligamus. Est enim
elegans exaggeratio a chururgorum arte desumpta,
qui, cum per vnum membrum totum periclitatur
corpus, vti corpus conferunt, membrum esse in-
dicunt. Propterea duas partes corporis, & nobis car-
nissimas, & maxime necessitatas oculos & manus, &
ex ijs dexteram potius, quam sinistram, quam magis
amamus, quaeque magis indigemus, Christus
nominauit. Nec absurdum sententia est. Non enim
vult, vti manus ipsi nobis amputemus, aut oculos e-
ruantur, sed vti exaggerationibus fieri solet, in-
telligatur exceptio, si fieri possit, aut licet. Quam
admodum dixit Dnus Paulus ad Galat. quarto,
decimo quinto. *Testimonium enim perhibeo vobis, quoniam
niam si fieri potuisset, oculos vestros eruissem, & desse-*
tu mihi. Potuit enim vtrique, sed non licuit. Signifi-
cat ergo Christus quod dicitur in damnum debere
nos lubire, quam culpam. Eo quidem vult, vti
vel oculum dextrum, dextramque nobis manum
rescindamus, si aliter peccatum effugere non pos-
sumus, sed quia semper possumus, nefas est aliquid
nobis corporis partem amputare. Origenem & alios,
qui sese seruandae castitatis causa exciderunt, ab
Ecclesia damnatos legimus.

31. *Quicumque dimiserit.* Quod apud Theolo-
gos disputatur, num in veteri lege vxorem, quae
grata non esset viro, dimittere, praecceptum, an pri-
uilegium fuerit, ex his paucis verbis fieri potest.
Non enim dicit, dimittat vxorem, sed, si dimise-
rit, det illi libellum repudij; ne ipsa libertatis cau-
sa maritum fugisse videatur; & vti alterius signifi-
cancia possit nubere. An autem repudium, tam-
quam bonum, concessum; an, tamquam minus
malum, ad vitandum maius permissum fa-
erit cap. 19. 8. commodiore dicemus loco. Libelli
autem repudij exemplum Deuteronom. 24. 1. ex
Hebraeorum traditionibus exseripimus, & multi
hoc loco ponunt.

32. *Excepta fornicationis causa.* Non cohaedi Chri-
stus etiam fornicationis causa libellum repudi di-
re, quemadmodum & verbalis, & perpetuus Ec-
clesiae vsus declarat. Nam neque Christus dicit, det
illi libellum repudij, quam fornicationis causa
dimitte; quod imprimis dicendum fuerat, vti re-
pudiandi licentiam frater; si quidem voluisset,
fornicationis causa dimissam nubere posse, vti noui
decent haeretici: cum lex quae in concordendis di-
uortijs multo erat liberior, huc in ipsam licentiam
fraxum iniecerat, vti multi graues auctores adnota-
uerunt. Et Ecclesia libellum repudij non ponit; vti
quae de Iudaeis iudicet, ad diuortium cordis concepit hoc
vobis Moyses. Sed hunc Lutherorum & Caluini. *Cypriano*
starum errorum cap. 19. 9. resutabimus. Illud hoc
loco disputandum, num sola fornicationis causa
vxorem dimittere Christianis liceat? Quodam
ob

do probare possum. Quid enim fidi, de quo interrogor, an sit, non sit? an menties respondebo, Esi? Dicitur Augustinus in Enechirido capite 17. & 22. *Scriptum inquit esse dicimus, id est, ut semper vera loquamur.* Alij quod promiseris vos facturos facite; quod non facturos, ne facite, veloquitur Dicitur Paulus 2. Cor. 1. 17. 18. *non quid lenitate vsu, aut qua cogito, secundum carnem cogito, ut sit apud me Es, & Non fidelis autem Deus: quia sermo noster, qui fuit apud vos, non est in illo, Es, & Non. Sed hae duae interpretationes ex materia sermonis refutantur.* Non enim id hoc loco Christus agebat, ut aut vera semper loqueretur, aut constantes in promissis praestandis essemus, sed illud, ut ab omni iuramento specie absterneremus, itaque necesse est, ut haec verba Es, Es, Non, Non, iuramento, non mendacio, aut lenitate opponantur. Sensus ergo est, cum dicendum erit, Es, id est, affirmandum, id est, ab eo proficiatur, qui simpliciter affirmant non credit, itaque incredulitas eius vitium in loquente iuramentum extorquet, Augustinus libro primo de sermone Domini in monte. Alij a malo id est, ab infirmitate ludiciorum, quibus, ne per Deum irarent, per creaturas iurare concessum erat, Chrysostramus. Hanc opinionem vericulo trigesimo quarto consutauimus. Alij a malo id est, a Diabolo, qui iurandi consuetudinem induxit, Theophylactus. Atque hic mihi videtur germanus esse sensus, & quia non dicitur *quia non dicitur, sed non dicitur a maligno, quo nomine diabolus vocari solet, ut infra cap. 6. 13. & capite 13. 19. & quia addidit articulum, quasi dicat, quod amplius est, a maligno illo introductum est: & quia tacita inter se & diabolum virtus antithesi. Dixit ergo autem dico vobis, non iurare omnino, sed simpliciter, ut sermo, Es, Non. Quod enim amplius est, id est, iuramentum, quod ad simplicem affirmationem, vel negationem adiungitur, non ego dico, non ego doceo adiungere, diabolus est qui docet, quique ad iurandum intelligit, eius hoc est inuentum tam saepe, tamque temere iurandi.*

38. *Oculum pro oculo.* Reddat, quia alterius oculum eruit. Ipsa verba sunt legis Exodi. 21. 24. Leuit. 24. 20. Deuteronom. 19. 21. Sed non recitat, nisi legis initium, quod cetera nota essent, quod & hodie iuris periti faciunt. Erat autem lex talionis maxime, ut Philosophi docent, naturalis, & omnium gentium opinione iustissima, ut quod quisque fecisset, idem pateretur. Itaque inter leges illas duodecim tabularum, quae quasi naturae erant documenta, una haec erat humilissimis concepta verba, *Si membrum rupit meum, ex pacto talio esto.* Extat de hac re apud Aristotelem quinto de moribus ad Nicomachum libro, & apud Gellium libro vigesimo inter Sextum Caecilium Iureconsultum & Phanorinum Philosopherum subtilis, & bene longa disputatio. Hic etiam haereticis falluntur, quod existimant Scribas & Phariseos docuisse, licere vnicuique suarum priuatis iniuriarum apud iudicem ultionem persequi, cum haec talionis lex non priuatis hominibus, sed magistratibus, ne poene modum aut excederent, aut non attingerent, quasi regula data esset. Nam priuatis quidem hominibus contra, dictum est Leuit. 19. 18. *non quaras ultionem, nec memor es iniuriam civium tuorum.* At neque probari potest hoc Phariseos docuisse, nec, si docuissent, non licuisse priuatis hominibus ius

suum apud iudicem persequi. Si enim ius erat, iustum erat, & vnicuique licet, quod iustum est, iuris ordine apud iudicem postulare. Nam & in Evangelio licet. Nec multo magis priuatis hominibus, ut poena, qua ab homicidio & caede deterrerentur, data erat, ut recte Chrysostramus, & Augustinus adnotarunt. Quid ergo Leuit. 19. prohibetur non ius, sed ultionem quarere. Mihi enim vindicta, & ego retribuam. Quid igitur Christus dicit legi, primum hoc ipsum, quod talionem iussit, quae hominem solo poenae metu continebat, ne alij sanguinem inferret, ut H. Iulius, Chrysostramus homilia 18. Auditor imperfecti, homilia 11. Euthymius, & Theophylactus obicitur; voluit enim nos non metu, tanquam seruos, sed amore, tanquam filios, bene gerere. Non enim accepimus spiritum seruilitatis necum in timore: sed accepimus spiritum adoptionis filiorum Dei. Rom. 8. 15. Lex namque quae iram operabatur Rom. 4. 5. Euangelium gratiam, quae gratia per Iesum Christum facta est. Ioan. 1. 17. Praeterea addidit, quod non solum docuit nos non expetere vindictam; verum etiam patienter iniurias tolerare; nec tolerare modo, sed optare, sed illa gloria, denique percutienti nos in vna maxilla, alteram obuertere; volentem unicam nobis tollere, & pallium relinquere. Non solum inquit Dicitur Paulus, sed & gloriamus in tribulationibus nostris, Romanorum 5. 3. ut obuertat Hilarius. Addidit quod cum lex tantum ramus, ipse vitiorum etiam radices excidit. In lege (inquit Hieronymus) retributio est: in Euangelio gratia. *ibi culpa emendatur: hic peccatorum aufertur exordia.*

39. *Non resistere malo.* Hoc etiam Ioseph Chrysostramus homilia 18. Theophylactus, & Euthymius per malum diabolum intelligunt, puro quod & eodem vitium nomine, *non resistere articulum adiungat.* Quid ergo? docet ne nos non resistere diabolo, cui legobus capite quarto, nono, iubent, videntes in fide resistamus? Respondent resistendum quidem, sed non hoc modo; non ultionem querendo: hoc enim non est resistere, sed manus illi dare, ignis inquit, non igne extinguatur, sed augetur. Alij interpretantur malo, id est, iniuriam facienti. Alij putant malum non personam, sed rem malam significare. Et ex ijs alijs sextum esse casum, quasi dicat, ne malum pro malo reddamus; sed vincamus in bono malum, Romanorum duodecimo, decimo septimo, vigesimo primo, & 1. Petri 3. 9. Alij tertium, quod ego iudico probabilissimum. Malum enim vocat iniuriam, quae nobis infertur; cui iubet non resistere, sed non potius illi excipias paratos exhibere; & cum in vna maxilla plagam, aut colaphum accepimus, alteram vertere. Disputat Augustinus libro secundo, de sermone Domini in monte neque Christum, neque quamuis perfectos Apostolos hoc seruasse. Nam neque Christus vnam percutienti coram iudice maxillam, alteram vertit; sed in non manu, lingua tamen resistit. Si bene locutus sum, quid me cadu? si autem male, testimonium perhibe de malo, Ioannis de cimo octauo, vigesimo tertio, & Paulus etiam in iudicibus percutissim non solum alteram malum non praebuit; sed, quantum potuit, vique resistit, & iniuriam insuper addidit, *Percutit te Deus parus debitate, Auditorum vigesimo octavo, tertio. Casus autem virgine, & in vincula coniectus ius suum minaciter persequens est. Actorum 16. 37. Casos nos publice indignatos homines Romanos miserunt in carcerem. & nunc occulte nos egimus? non ita, sed veniam, & ipsi nos eiciant.* His exemplis intelligimus, aut, quod hoc loco Christus docet, non esse praecipuum, aut non esse ita, ut verba sonant, intelligendum.

Dicit. 31. Item. 21. 10. Luc. 21. 10. & Chry. 1. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Nam si, aut praecipuum esset, aut ad verbum intelligendum, & Christus, & Paulus ad verbum utique seruassent. Partim ergo praecipuum, partim consilij est. Praecipuum haec sunt: primum, ut vindictam non queramus. Deinde, ut potius alterata maxillam re ipsa vertamus, id est, alteram accipiamus iniuriam, quam acceptam vlciscamur. Praeterea, ut animo parati simus ad remittendum de iure nostro, quando cunctumque caritas, & Dei gloria videbitur postulare. Consilij autem est, ut quamuis neque caritas, neque Dei gloria ad nos exigat; mortificationis tamen nostrae causa ad verbum haec omnia faciamus; non quidem irritantes aduersarium ad inferendam iniuriam, sed nos ipsos ad excipiendam inuitantes. Sic Laurentium dixisse traditur, *assatum est iam: versa, & manduca.*

Sed si quis te percussit in dexteram. Quod dexteram potius maxillam, quam sinistram nominauerit, cum colaphus in sinistram prius, quae ad dexteram cadentis manum est, quam in dexteram impingit solet, ut disputat Augustinus, nullum viderit aliud esse mysterium, quam quod cum velle dicitur, si quis te percussit in vna maxilla, verte illi & alteram; pro vna, altera, dexteram, & sinistram expresse manus nomine dicitur maluit; & quia prius dexteram, quam sinistram solemus nominare; non cadendi, sed loquendi consuetudinem secutus est. Sicut scriptura loqui solet, *Non declinabit ad dexteram, neque ad sinistram.* Numeros. 20. 17. & 21. 26. Deuteronom. 1. 27. & 5. 2. & 17. 11. & 28. 14. Neque viliam legimus, ad sinistram & dexteram. Itaque Lucas capite 6. 29. simpliciter dixit, & qui te percussit in maxilla, prebe illi & alteram. Notanda autem est Christiana & elegans antithesis: legem enim talionis, oculum pro oculo, patiente, ut ita dicam, talionem opponit, ut pro accepta iniuria iniuriam alteram accipiamus. Ego autem dico vobis si quis te percussit in dexteram maxillam, prebe illi & alteram. Hoc scilicet erat, quod Ethnici olim non intelligentes dicebant hanc legem Christi omnem Rempublicam euertere; impunitatem enim perditis hominibus peccandi dari, ut Marcellinus ad Augustinum scribit epistola 4. Quasi vero Republica non firmiter stet patientia, quam vi; virtute, quam legibus. Praeterea quod Christus non hoc loco iudici manus, quo minus in homicidas & ceteros sceleratos homines animaduertat; nec ita legem illam abrogat, ut ea iudex vi non possit; sed vt non cogatur. Nam & Christiani iudices oculum pro oculo, dentem pro dente exigunt, cum homicidas mori cogunt. Sed priuatis hominibus velut manicas iniecit: ne, dum sua manu iniuriam repellere conantur, duplicem iniuriam; nec puniendi potestatem tollit, sed peccandi occasione praecidit.

41. *Et qui cum te angariauerit.* *Angariatus*, neque hoc Graecum, neque illud Latinum genere suo verbum est, vtique a Persa, vt nonnulli adnotauerunt, originem traxit, apud quos publici nummi, aut cursores augari vocabantur. Iis publica potestate quoscuque homines ad ferenda onera cogere, quosvis equos, quasvis naues licebat vsurpare. Vnde factum, vt & Graeci & Latini angariare dicerent, id est, aliquem cogere soluta mercede, vel ad onera portandas; vel ad viam praemonstrandam, quemadmodum Simonem illum Cyrenzum ad gessendam Christi crucem angariatum legitur capite 27. 32. Itaque merito id Christus nunc erat, aut inter beneficia, quae alijs praestamus, si sponte facimus; aut inter iniurias, quas ab illis accipimus, si coacti.

Vade cum illo & alia duo. *Quae duo sunt, ubi cum eo duo, sub millia passuum. Nollet interpret fortasse legitur alia duo, quae efficiunt tria millia, Nisi,*

vt nonnulli suspicantur, aut ipse aut alius quispian addidit postea illud alia. Melius sententia constabit, si non legatur; manifestum enim est Christum dicere voluisse duplicem accipiendam iniuriam, vt cum dixit, *Si quis te percussit in dexteram maxillam, prebe illi & alteram.*

42. *Qui autem perit a te datus.* Id est, quisquis sit, qui perit a te datus, vt apparet ex Luc. 6. 30. *Omni petenti te tribue.* Quibus verbis non iubemur nullum inter pauperes habere discrimen; praefertim enim sunt, qui magis egent. Neque bona nostra in omnes, qui quascunque ratione petierint, effundere; neque facultatum nostrarum rationem non ducere, nec amicos inimicis; cognatos alieni pares facere. Habet caritas ordinem suum, qui postulat, vt par entibus potius, quam alienis, vt amicis, quam ignotis subueniamur. Quem ordinem perficere haud dubie voluit Christus, non euertere. Tantum ergo prohibetur *operari* in personarum, vt vocatur, acceptio, quae iustitiae, non caritatis contraria est. Occurrit pater, & ignotus homo aequaliter egens; non possum vtrique dare; dabo patri, altero praeterea, id enim a me caritas exigit. Occurrit dilectus, & pauper ignotus, idem a me petentes, ille, vt iudat, hic vt viuas; vterque Christus diuiti dare, negare pauperi. Id illa parabola declaratur, quae apud Lucam est 14. 12. *Cum facis prandium, aut cenam, non vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos diuites, ne forte ipsi te retribuant, & fiat tibi retributio, voca pauperes, caecos, claudos, & debiles.* Summa est, non personarum, sed paupertatis, sed caritatis habendum esse rationem. Habetur autem, vt Theologi docent, personarum ratio, cum in danda elemosyna consideratur aliqua personae qualitas, quae aut elemosynae contraria est, ut cum do, quia diues est, quia potest mihi reddere, aut certe non propria, vt cum do, quia Graecus natione, aut Latinus est. Non enim nationi, sed paupertati elemosyna datur.

43. *Audistis.* Vbi hoc dictum fuerit, verficulo vigesimo primo, disputatum. Proximum tuum, vt amicum tuum, id enim Hebraei cum verbum proprie significat, *אחיב לב*, quae aliqua, aut sanguinis, aut amicitiae necessitudine attingit. Est etiam, non, vt multi putant, barbare, sed latine proximus dicitur; sic enim non alij solum auctores bene Latini, sed ipse etiam Cicero saepe loquitur. Sensus ergo illius praecipium in lege erat, *Dilige proximum tuum*, id est, amicum tuum, vt ex vi verbi *אחיב לב*, & ex antithesi, qua Christus virtutem, manifestum est. Amicus autem in lege vocabatur non solum, qui erat, sed qui debebat esse: esse vero debebat, is qui Iudaeus erat. Itaque quod ad quibusdam obicitur, praefertim haereticis, etiam Iudaeis in lege praecipuum fuisse, vt inimicos diligerent, quod Exodi vigesimo tertio, quarto, scriptum sit, *Si occurrerit tibi inimicus tuus: aut asino errando, reduc ad eum. Si videris asinum odientem te iacere sub onere, non praeteribis: sed subleuabis eum eo: hoc inquam, alienum abs te est.* Ille enim ipse, qui illic inimicus vocatur, amicus erat. Amicus, quia Iudaeus; inimicus, quia priuato odio alterum prosequeretur. Itaque idem ille Deuteronom. vigesimo secundo, primo, frater appellatur. Illud dicitur, quod Christus apud Lucam capite decimo, vigesimo nono aliter videatur, quod proximus esset, interpretari. Sed illa interpretatio non legalis, sed Evangelica est: quia voluit Christus dirupta iam maceria discrimen tollere nationum, quia in illo neq; Iudaeus; neq; Graecus est, sed noua creatura: neq; Iudaeorum populus illi iam peculiaris; sed erit vnus velle, & vnus pastor. Praeterea q. si subleuabis eum? de illa Christi parabola disputat: inde potius probarem, Phariseos in eis praecipui interpretatione non errasse.

in elemosyna das de causa pro seruum accepit.